

Het beleg van Gent, de bouw van het Rabot en de vergelding van Maximiliaan (1488-1492). Een studie over het politieke gebruik van ruimte en militaire bouwplannen in de laatmiddeleeuwse stad

In: HMGOG, 74 (2020), 3-43.

Jelle Haemers (KU Leuven)

'Breek het Rabot en het Sint-Elisabethbegijnhof af, en gebruik de stenen om een grote muur rond het Prinsenhof op te trekken!' Het lijkt fictie voor menig Gentenaar, zelfs een nachtmerrie voor wie een voorliefde voor middeleeuwse monumenten heeft, maar dit stoutmoedige plan heeft wel degelijk op tafel gelegen. We schrijven 20 juni 1492. Op dat moment was Gent in oorlog tegen Maximiliaan van Oostenrijk, de regent van de graaf van Vlaanderen, Filips de Schone. De Arteveldestad deed haar bijnaam alle eer aan, en verzette zich hevig tegen het beleid dat de regent gevoerd had. Maar na vier jaar was de strijd gekanteld. In 1492 waren de Gentenaars gedwongen om zich over te geven, en tijdens de onderhandelingen legde hun tegenstrever bovenstaande bouwplannen aan de stad voor. Indien ze tot uitvoering waren gebracht, dan zou Gent het toen net aangelegde Rabot en het aanpalende begijnhof uit de dertiende eeuw verloren hebben. Weliswaar zou in dat geval de Gentenaar, als hij een blik wierp over de nieuwe muur rond het Prinsenhof, een forse burcht kunnen bewonderen. Want het plan van Maximiliaan bestond er niet alleen in om het afbraakmateriaal van het Rabot te recupereren voor de bouw van een verdedigingswal rond het Prinsenhof, maar het lag ook in de intentie om het grafelijke kasteel om te toveren tot een onneembare vesting. Een ander deel van het plan voorzag de bouw van een gelijkaardig bolwerk op de plek van de Gentse Sint-Baafsabdij. Hoewel dat laatste project wel degelijk is uitgevoerd, zij het pas in 1540, is het eerste deel van het plan dode letter gebleven. Nog steeds kunnen we het Sint-Elisabethbegijnhof bezoeken, en ook het Rabot maakt deel uit van het 'collectieve bezit' van de Gentenaar (afbeelding 1). De ironie van de geschiedenis wil dat het kasteel van het Prinsenhof daarentegen vandaag grotendeels verdwenen is, en dat ook de burcht aan de Sint-Baafsabdij de tand des tijds amper overleefd heeft. Op lange termijn lijkt Gent de strijd om het uitzicht van de openbare ruimte gewonnen te hebben, hoewel op korte termijn Maximiliaan wel degelijk de vermelde oorlog in zijn voordeel heeft beslecht. In deze korte bijdrage ga ik na hoe dat komt, welke ambitieuze bouwplannen Maximiliaan had, en waarom het bij een voornemen is gebleven. We rakelen dus een concreet project op van hoe Gent er had kunnen uitzien.

AFBEELDING 1

1. Het Rabot in 2020. Na de afbraak van de appartementsblokken aan de Begijnhoflaan is het zicht op het Rabot van aan de Lieve opnieuw fotogeniek (foto auteur).

Deze studie kadert bijgevolg in het onderzoek naar het gebruik van ruimte, de maakbaarheid ervan, en de visie op hoe die er moet uit zien. Dat is een actueel thema, maar eveneens een oud zeer. In de aanvang van de eenentwintigste eeuw rijst er namelijk regelmatig protest wanneer een middeleeuws monument ten prooi valt aan bouwplannen van allerlei aard, zoals in 2020-21 bij de verbouwing van het Gentse Gravensteen om het in hedendaagse toeristische noden te laten voorzien. Ook op het

eind van de negentiende eeuw was er ophef ontstaan over de restauratie van deze burcht - de 'Maatschappij' die dit tijdschrift uitgeeft, vond er een belangrijke oorzaak voor haar oprichting. In 1893 speelde de stad Gent namelijk met het idee om de waterburcht af te breken, maar protest van academici en oudheidkundigen, die zich verenigden in de MGOG, heeft met succes de redding kunnen bepleiten.¹ Ook in de middeleeuwen zelf was een ingreep in de ruimte een politieke zaak die ophef kon veroorzaken. Het ambitieuze plan van Maximiliaan uit 1492 is daarvan een voorname getuige, maar ook de bouw van het Rabot had voornamelijk een symbolische functie. Middeleeuwse machthebbers (zowel in de stad, als bij de hogere overheid) hadden een duidelijke visie op de manier hoe ze hun macht in de ruimte konden vestigen - bij de bouw van een burcht kunnen we dat laatste woord zelfs letterlijk nemen.

Doorgaans benaderen onderzoekers dergelijke denkbeelden over de ruimte met het theoretische kader van Henri Lefebvre, die in zijn baanbrekend werk *La production de l'espace* (1974) schreef dat ruimte het 'product' is van heersende ideeën over die ruimte. De visie van politieke en economische elites op hoe de samenleving moet functioneren, heeft een beslissende invloed op het uitzicht van de openbare ruimte.² Op hun beurt conditioneren architecturale en bouwkundige ingrepen het gedrag en de bewegingen van mensen, wat tot gevolg heeft dat die elites hun macht kunnen bestendigen door de ruimte op een bepaalde manier in te richten. Veel publicaties hebben al aangetoond dat ook middeleeuwse heersers zich hiervan goed bewust waren, maar ook dat uitdagers van het gezag de ruimte manipuleerden om aan invloed te winnen. De inname van pleinen door opstandelingen om het stadsbestuur tot toegevingen te dwingen, de oprichting van monumenten door de overheid om de overwinning op die opstandelingen te herdenken en te rechtvaardigen, ... maakten reeds het voorwerp van studie uit.³ Deze bijdrage vormt daarvan een verlengstuk, maar bestudeert niet alleen uitgevoerde (militaire) bouwprojecten (zoals het Rabot), maar ook een imaginair plan. Het besluit zal luiden dat de bekende tegenstelling tussen stad en staat in de late middeleeuwen niet alleen een politiek en militair gegeven was, maar ook een strijd kon betekenen tussen ideeën over hoe de ruimte zou moeten ingericht worden. Bouwplannen, of de dreiging om monumenten te vernietigen, konden dus even goed een belangrijk gegeven zijn in een politieke strijd.

¹ M. Berckmoes, *Honderd jaar geschiedenis van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Gent, 1993, p. 24-28. Ik draag deze publicatie op aan de voorzitter van de MGOG, die dit jaar zijn emeritaat viert. Verder dank ik Pieter Martens, Bert Verwerft, Guy Dupont en de anonieme referent van dit artikel voor hun hulp bij de totstandkoming ervan.

² H. Lefebvre, *La production de l'espace*, Parijs, 1974. Vertaald en verzameld werk in *State, space, world*, Minneapolis, 2009. Over de toepassing van zijn werk in onderzoek over de middeleeuwse Nederlanden, zie P. Arnade, M. Howell & W. Simons, 'Fertile spaces: the productivity of urban space in Northern Europe', *Journal of Interdisciplinary History*, 32 (2002), pp. 515-548; C. Billen & C. Deligne (eds.), *Voisinages, coexistences et appropriations. Groupes sociaux & territoires urbains du Moyen Age au 16e siècle*, Turnhout, 2007; M. Boone & M. Howell (eds.), *The power of space in late medieval and early modern Europe. The cities of Italy, Northern France and the Low Countries*, Turnhout, 2013.

³ W. Blockmans, 'Urban space in the Low Countries, 13th-16th centuries', in: *Spazio urbano e organizzazione economica nell'Europa medievale*, Napels, 1994, pp. 163-175; M. Boone, 'Urban space and political conflict in late medieval Flanders', *The journal of interdisciplinary history*, 32 (2002), pp. 621-640; *Idem*, 'Urban space and social protest: the long tradition of social unrest in Flemish cities during the late Middle Ages (late thirteenth to early sixteenth century)', in G. Fouquet et al. (eds.), *Social functions of urban space through the ages*, Ostfildern, 2018, pp. 111-125; J. Dumolyn, 'Espaces et lieux urbains comme enjeux dans la politique communale en Flandre médiévale', in P. Bravo & J. D'Amico (eds.), *Territoires, lieux et espaces de la révolte, XIVe-XVIIIe siècle*, Dijon, 2017, pp. 23-40; H. Serneels, 'Dat elc ghehouden es ter maerct te gane': politieke participatie in de stedelijke ruimte van vijftiende-eeuws Gent', *Stadsgeschiedenis*, 14 (2019), pp. 87-103.

Het beleg van Gent (1488)

De reden waarom Maximiliaan van Oostenrijk in 1492 de omgeving van het Rabot grondig wou hertekenen, ligt in het beleg van Gent dat vier jaar voordien faliekant voor hem was afgelopen. Deze minder bekende episode uit de militaire geschiedenis van de Nederlanden was uitgemond in een triomf voor Gent, één van de laatste keren dat de Arteveldestad met succes een vuist had weten te maken tegen de centrale overheid. Juist om die reden was de rancune van Maximiliaan heel groot, en zocht hij naar vergelding op een moment dat hij daartoe bij machte was. In wat volgt schets ik eerst de context van dat beleg, het verloop ervan, en de uiteindelijke afloop van het conflict tussen de Habsburgse vorst en de stad. Ze zijn onontbeerlijk om de geschiedenis van het Rabot, en de bouwplannen uit 1492 te begrijpen. Overigens kadert deze studie ook in de breed opgezette herdenking rond de vijfhonderdste verjaardag van de sterfdatum van Maximiliaan, aartshertog van Oostenrijk. Hij was de zoon van Frederik III, de Habsburgse keizer van het 'Heilig Roomse Rijk'. In 1486 kroonde hij Maximiliaan tot 'Rooms-koning', de titel van de verkozen Duitse koning, vaak aan de troonopvolger meegegeven. In 1493 volgde Maximiliaan zijn overleden vader effectief op, tot aan zijn dood in 1519 - toen nam zijn in Gent geboren kleinzoon, Karel V, op de keizerstroon plaats.⁴ Terwijl in onze streken de geboortedatum van Karel V in 2000 uitgebreid gefêteerd werd, vormde de overlijdensdatum van Maximiliaan in Duitsland en Oostenrijk in 2019 de gelegenheid om talrijke colloquia, tentoonstellingen en zelfs de productie van een televisieserie over zijn regering te organiseren.⁵ In de Nederlanden bleef het heel stil, en dat heeft veel te maken met de troebele relatie die Maximiliaan met onze gebieden had. Of hoe herdenkingen eigenlijk meer zeggen over hedendaags nationalisme en 'historische trots' dan over het verleden zelf.

Waar is het 'fout' gelopen in de relatie tussen Maximiliaan en zijn onderdanen? Waarom heeft hij de Gentenaars belegerd? In een poging om zijn gebieden nog verder uit te breiden, had keizer Frederik III een huwelijk van Maximiliaan met Maria van Bourgondië geregeld. Maria was gravin van Vlaanderen, hertogin van Brabant en Luxemburg, gravin van Holland en Henegouwen enzovoort. Terwijl Vlaanderen een leen was van de Franse koning vormden de andere gewesten een onderdeel van het keizerrijk. Om zijn positie in het westen van dat Rijk te versterken, maar ook omdat Maria's vader Karel de Stoute er op zijn beurt invloed wenste te verwerven, hadden Karel en Frederik III tot het huwelijk tussen hun troonopvolgers besloten. In 1477 sneuvelde de hertog echter op het slagveld te Nancy in een poging om Lotharingen aan de Bourgondische gewesten toe te voegen. Toch vond het huwelijk tussen Maria en Maximiliaan plaats, namelijk in de Sint-Janskerk (de latere Sint-

⁴ Er zijn veel biografieën over Maximiliaan beschikbaar, zie onder meer H. Wiesflecker, *Kaiser Maximilian I. Das Reich, Österreich und Europa an der Wende zur Neuzeit. I Jugend, burgundisches Erbe und Römisches Königtum bis zur Alleinherrschaft (1459-1493)*, Wenen, 1971; F. Rapp, *Maximilien d'Autriche. Souverain du Saint Empire romain germanique, bâtisseur de la maison d'Autriche, 1459-1519*, Parijs, 2007; M. Hollegger, *Maximilian I. (1459-1519). Herrscher und Mensch einer Zeitenwende*, Stuttgart, 2005. Over Filips de Schone: J.-M. Cauchies, *Philippe le Beau. Le dernier duc de Bourgogne*, Turnhout, 2003.

⁵ Tentoonstellingen in Wenen, Innsbruck en Wels vonden plaats in 2019, naast verschillende colloquia in Duitsland en Oostenrijk, alsook in The Metropolitan Museum of Art in New York (zie P. Terjanian (ed.), *The last knight. The art, armor, and ambition of Maximilian I*, Yale, 2019). Een deel van dit artikel zal verschijnen onder de titel 'Maximilian and the Low Countries: a troubled marriage' in één van de herdenkingsbundels. Een overzicht van wat al verschenen is, vindt men in J.-M. Cauchies, 'Maximilien d'Autriche, cinq cents ans après. Diplomatie et propagande', *Le Moyen Âge*, 126 (2020), pp. 99-105. De Oostenrijks-Duitse televisieserie heet *Maximilian. Spiel von Macht und Liebe*, een productie van MR Film (2017).

Baafskathedraal) te Gent in augustus 1477. Het werd geen gelukkig huwelijk, in die zin dat reeds na enkele jaren het protest in Vlaanderen, en te Gent in het bijzonder, tegen het beleid van Maximiliaan aanwakkerde. Omdat de aartshertog de oorlog tegen Frankrijk had doorgezet, hoge belastingen hief om die te financieren en talrijke stedelijke privileges had overtreden, voerde Gent vanaf 1481 een politiek van confrontatie.⁶ Immers, in 1477 had Maria van Bourgondië verregaande voorrechten aan de steden geschonken, maar Maximiliaan was die liever kwijt dan rijk. De coalitie van ambachtslieden en belangrijke families (zoals de Borluuts) die sindsdien de stad bestuurde, kwam dus al gauw op ramkoers met de aartshertog. Toen Maria onverwacht overleed in 1482 richtte Gent samen met Brugge en Ieper (de zogenaamde 'Drie Leden van Vlaanderen') een regentschapsraad op. Maria was namelijk bevallen van een zoontje, Filips de Schone, de rechtmatige graaf van Vlaanderen, die echter bij haar dood nog minderjarig was. Maximiliaan eiste het regentschap op, maar dat botste op hevig verzet. Een tienjarige oorlog (de zogenaamde 'Vlaamse opstand') was het gevolg: van 1482 tot 1492 zou Maximiliaan met wisselend succes zijn eigen onderdanen bekampen om dat regentschap op te eisen. Die gewelddadige episode uit de geschiedenis van de Nederlanden verklaart meteen waarom Maximiliaans overlijden in deze streken niet gevierd werd.

1488 vormde het orgelpunt in die oorlog. In een zoveelste poging om Maximiliaan te dwingen de stedelijke privileges te laten naleven, had Brugge de Rooms-koning opgesloten.⁷ In de aanvang van 1488 voerde Maximiliaan namelijk vanuit de Reiestad een militaire campagne tegen Gent nadat die stad in november 1487 opnieuw de wapens tegen hem had opgenomen. Maximiliaan was er namelijk in geslaagd om de vermelde regentschapsraad in 1485 terzijde te schuiven, en sindsdien zelf het regentschap waar te nemen. Maar op 1 februari 1488 verhinderden de Brugse ambachtslieden de vorst om zich aan het hoofd van zijn troepen te zetten om de Gentenaars te bekampen. Uiteindelijk zou Maximiliaan er tot 16 mei 1488 vastgehouden worden, tot grote frustratie van diens vader. Frederik III bracht (weliswaar met zekere moeite) in zijn thuisland een leger te been, en trok vanuit Wenen op naar Vlaanderen. Midden mei hield hij halt te Leuven (dat toen deel uitmaakte van Brabant, en dus van het keizerrijk), waar zijn zoon hem na de vrijlating vervoegde.⁸ De onderhandelingen die toen volgden, waren cruciaal om het niet tot een oorlog tussen de Vlaamse steden en de keizer te laten komen. Gent, Brugge en Ieper eisten dat Maximiliaan zijn beloftes zou nakomen die hij bij zijn vrijlating had gemaakt: de instandhouding van de stedelijke privileges en de herinrichting van de regentschapsraad. De tienjarige Filips de Schone, die te Mechelen verbleef, zou voortaan in Vlaanderen door een raad worden bijgestaan, waarin de steden een vaste vertegenwoordiging hadden. Maar Frederik III hield voet bij stuk: hij vond de belofte van zijn zoon ongeldig, en stelde Maximiliaan als enige regent voor. Om de invloed van de Habsburgse dynastie in het Heilig Roomse Rijk veilig te stellen was de troonopvolging in de Nederlanden noodzakelijk. Het

⁶ W. Blockmans, 'Autocratie ou polyarchie? La lutte pour le pouvoir politique en Flandre de 1482 à 1492, d'après des documents inédits', *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*, 140 (1974), pp. 257-368; W. Blockmans (ed.), 1477. *Het algemene en de gewestelijke privilegiën van Maria van Bourgondië voor de Nederlanden*, Kortrijk, 1985; J. Haemers, *For the common good. State power and urban revolts in the reign of Mary of Burgundy, 1477-1482*, Turnhout, 2009; J. Haemers, *De strijd om het regentschap over Filips de Schone. Opstand, facties en geweld in Brugge, Gent en Ieper (1482-1488)*, Gent, 2014.

⁷ R. Wellens, 'La révolte brugeoise de 1488', *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis*, 102 (1965), pp. 5-52. Over de situatie te Gent: Hanne Roose, 'Ou vous ne me repondez point, ou je suis devenu sourt'. Willem Rijn in opstand tegen Maximiliaan van Oostenrijk (1482-1492)', *HMGOG*, 64 (2010), pp. 129-166.

⁸ P.-J. Heinig, 'Ein bitter-freudiges familientreffen: Maximilian I. und sein Vater in Löwen (24. Mai 1488)', in: J. Paviot (ed.), *Liber Amicorum Raphaël De Smedt. 3 Historia*, Leuven, 2001, pp. 183-195. Wiesflecker stelt dat het keizerlijke leger wel 15.000 man sterk was (Wiesflecker, *Kaiser Maximilian I*), p. 218.

regentschap over Filips de Schone uit handen geven, was voor Frederik III dus geen optie. De patstelling was compleet. Een gewapend treffen onvermijdelijk.

Het voornaamste wapenfeit in de oorlog van 1488 was het beleg van Gent (van begin juni tot midden juli). Die bestond uit een gedeeltelijke omsingeling van de stad door de Duitse legermacht die samen met Frederik III was opgetrokken, met als hoofdbasis een militair kamp te Evergem (dus aan de noordzijde van de stad).⁹ De keizer zelf verbleef het grootste deel van het beleg in dat kamp, terwijl Maximiliaan met een deel van het leger rondreisde in de regio tussen Gent en Ieper om militaire en politieke bijstand te zoeken. Dat blijkt onder meer uit hun beider bewaard gebleven correspondentie, evenals uit de briefwisseling van Jan van Steeland, een Iepers gezant die op dat moment te Gent verbleef en het thuisfront inlichtte. Een korte, hiernavolgende analyse van die brieven toont aan de belegeraars met ernstige moeilijkheden te maken kregen, maar ook succes boekten.¹⁰ Het precieze verloop van de oorlog is moeilijk te reconstrueren omdat kronieken uit deze periode weinig betrouwbaar zijn. Het verslag van hofchroniqueur Jean Molinet bijvoorbeeld vervalt in propaganda, en de Vlaamse kroniekschrijvers hadden duidelijk kamp gekozen voor het verzet.¹¹ Voor wetenswaardigheden over middeleeuwse militaire strijd verwijs ik naar gespecialiseerde publicaties, die onder meer hebben aangetoond dat het in deze periode voor belegeraars bijna onmogelijk was om een omsingeling van een grote stad tot een goed einde te brengen.¹²

Ook Maximiliaan ondervond grote moeilijkheden om het beleg te organiseren, mede omdat hij op weinig steun in het voor hem vijandelijke gebied kon rekenen. Op 29 mei gaf de Rooms-koning het bevel aan keizerlijke troepen uit Mechelen om de Schelde over te steken, en op die manier vanuit het Duitse Rijk Vlaanderen, dus Frankrijk, binnen te vallen. Het leger bezette Rupelmonde en vervolgens Dendermonde.¹³ De Duitse troepen rukten snel op, want Jan van Steeland berichtte op 3 juni dat hij niet durfde te schrijven over de 'wanpraktijken' die de Duitse troepen in Aalst uitrichtten: *de groote tyrannie die de Duutsche doen t'Aelst in de stede, die en ware ulieden niet scrivelic*.¹⁴ In hoeverre die beschrijving met de werkelijkheid overeenkomt, is moeilijk na te gaan, maar opvallend is dat ook een edelman die met de keizer optrok, eveneens in een verslag optekende dat het leger zich inliet met

⁹ De enige publicatie over die belegering totnogtoe is A. De Bast, 'Belegering der stad Gent (1488)', *Belgisch museum voor de Nederduitsche tael- en letterkunde en de geschiedenis des vaderlands*, 9 (1845), pp. 23-36. Maar de wetenschappelijke waarde ervan is beperkt.

¹⁰ De correspondentie van Jan van Steeland werd door I. Diegerick gebundeld in *Correspondance des magistrats d'Ypres députés à Gand et à Bruges pendant les troubles de Flandre sous Maximilien, duc d'Autriche, roi des Romains etc.*, Brugge, 1855.

¹¹ Een analyse van de kronieken ter zake vindt men in J. Haemers, 'Un miroir à double face: les chroniques de Jean Molinet et de Nicolas Despars. La lutte discursive entre la cour burgundo-habsbourgeoise et l'élite urbaine du comté de Flandre dans le cadre de la révolte brugeoise de 1488', *Le Moyen Age*, 118 (2012), pp. 269-299; L. Demets & J. Dumolyn, 'Urban chronicle writing in late medieval Flanders: the case of Bruges during the Flemish Revolt of 1482-1490', *Urban History*, 43 (2016), pp. 28-45.

¹² Algemeen: J.-F. Verbruggen, *The art of warfare in Western Europe during the Middle Ages. From the eighth century to 1340*, Amsterdam, 1977; S. Gunn, D. Grummitt & H. Cools, *War, state and society in England and the Netherlands, 1477-1559*, Oxford, 2007; B. Bachrach & D. Bachrach, *Warfare in medieval Europe, c. 400-c. 1453*, Abingdon, 2017. Specifiek over de oorlog van 1488-89, zie A. Sablon du Corail, *La guerre, le prince et ses sujets. Les finances des Pays-Bas bourguignons sous Marie de Bourgogne et Maximilien d'Autriche (1477-1493)*, Turnhout, 2019, pp. 221-243.

¹³ Archives départementales du Nord, Lille (ADN), (série) B 3523, nrs. 124851-4.

¹⁴ Diegerick, *Correspondance des magistrats*, p. 249. Hij vervolgde: *de lieden van Aelst, mans, wijfs, kindren, het moet al up tstraet slapen van der obpresse van der voorseiden Duutschen*.

plunderingen en brandschattingen.¹⁵ Door middel van een schaarbeweging probeerde de keizer Gent in de tang te nemen, want ondertussen trok een contingent via de Schelde naar het noorden van de stad op. Op 5 juni vatte het beleg van Gent aan en stuurde Maximiliaan vanuit Evergem een brief naar Laureins De Mutere te Mechelen, de artilleriemeester van het leger, om zich te beklagen over de gebrekkige bevoorrading. Zijn klerk Jacques de Gondebault, die we later nog zullen ontmoeten als kopiist van de tekst over het bouwplan uit 1492, schreef op die dag vanuit de stad Evergem - maar 'stad' doorstreepte hij snel en verving hij door 'kamp' - dat het leger snel materieel nodig had. Vooral aan kanonnen en tenten ontbrak het (zie afbeelding 2).¹⁶ Waarom precies Evergem als uitvalsbasis gekozen werd, is onduidelijk. Vermoedelijk hoopte de legermacht zich te verschansen achter de Wondelgemse meersen, de oude Kale en de Lieve, een (weliswaar bescheiden) waterbarrière op geringe afstand van de stad. Aanvankelijk boekte het leger enkele successen, want terwijl zijn vader in het beleg te Gent bleef, slaagde Maximiliaan midden juni erin om Deinze in te nemen, en op te trekken naar Kortrijk. In tegenstelling tot de regio rond de Schelde, waar Gent alle forten had ingenomen, kon de vorst zich langs de Leie verplaatsen. Na een poos te Menen gelegeerd te zijn, verzekerde hij zich van de steun van Rijsel, en probeerde hij tevergeefs leper te overtuigen zich aan zijn zijde te voegen.¹⁷ Nadien keerde hij terug via Deinze richting Middelburg-in-Vlaanderen waar er slag met Brugse troepen geleverd werd, en Damme kort belegerd. Begin juli trok Maximiliaan zich in het kamp te Evergem terug.

AFBEELDING 2

2. Een brief van Maximiliaan van Oostenrijk, geschreven in het kamp van Evergem, 5 juni 1488, getekend door de vorst zelf, en secretaris Jacques de Gondebault (Archives départementales du Nord, B 3523, nr. 124854).

In die cruciale maand juni keerden de kansen voortdurend. Het voornaamste probleem voor de bezetters was logistiek. De aanvoer van materieel stakte voortdurend, en ook aan liquiditeiten om de troepen te blijven betalen was er grote nood. Begin juli bijvoorbeeld schreef Maximiliaan de gewestelijke ontvanger van Holland aan om 5000 pond op te sturen om de huurlingen te bekostigen, en ook Laureins De Mutere werd aangespoord om zo snel mogelijk buskruit te verzamelen omdat het eraan ontbrak in het kamp. Meer nog, de toon in die laatste brief werd dreigend: de Rooms-koning verweet zijn functionaris dat het buskruit afwezig bleef, en hij stelde dat Laureins over meer krediet beschikte dan hij liet weten. Aan Andries Andries, de functionaris die belast was met de betaling van de troepen, gaf Maximiliaan het bevel om iedereen te straffen die weigerde zijn bevelen op te volgen. Bovendien smeekte hij om geschutsmaterieel voor het kanon genaamd *Zuytphen*. Dat artilleriestuk, dat zijn schoonvader Karel de Stoute had buitgemaakt op de gelijknamige stad in de

¹⁵ Vooral het platteland werd zwaar getroffen: boeren gemolesteerd, paarden en koeien geroofd, en andere plunderingen vonden er plaats, aldus het relaas van Wilwolt von Schaumburg, zie A. von Keller (ed.), *Die geschichten und taten Wilwolts von Schaumburg*, Stuttgart, 1859, p. 79.

¹⁶ ADN, B 3523, nr. 124854: *De par le roy. Chier et bien amé. Nous vous ordonnons que a toute dilligence vous nous envoyez tous les courtaulx, serpentines et tout ce que y sert, et les tentes et pavillons que [vous] pourrez recouvrer, car nous sommes icy bien mal pourveu des choses dessusdites. Donné en notre ville camp d'Everghem, le Ve jour de juing III^{xx} VIII* [Getekend: Maximiliaan en Jacques de Gondebault]. Op 8 juni 'in ons leger te Evergem' (*en notre host a Everghem*) stuurde de Habsburger nogmaals een verzoek om snel alle tenten uit Bergen en Valenciennes te laten aanrukken (*ibidem*, nr. 124855).

¹⁷ J. Molinet, *Chroniques*, G. Doutrepont & O. Jodogne (eds.), Brussel, 1935, dl. II, p. 45 e.v.

oorlog tegen Gelre, diende Gent te beschieten zodra het Evergem bereikt had.¹⁸ Maar uit de verdere correspondentie blijkt dat het amper projectielen heeft kunnen afvuren omdat het transport niet geregeld raakte, of buskruit ontbrak.¹⁹ Ook de Duitse keizer Frederik III stuurde voortdurend brieven naar het thuisfront om militair materieel en troepen te laten overbrengen ter ondersteuning van de veldtocht, die hij als een strafexpeditie zag tegen *das ungetreu volck zur Flannndren* (of *zur straffung des rebels so die van Brugk, Gennt und je anhennger*, zoals het in juli 1488 klonk).²⁰ Kennelijk was het Duitse leger niet op een belegering voorzien, en kregen de aanvoerders met tegenstand binnen de eigen administratie te maken. Dat ligt in de lijn van de eerdere oorlogen die Maximiliaan in Vlaanderen gevoerd had, want ook toen steunden niet alle overheidsfunctionarissen de zelfverklaarde regent toen hij hun landgenoten bevocht.²¹

Het afslaan van het beleg

Hoe zat het ondertussen in Gent? Eind mei, toen duidelijk was dat er geen diplomatiek vergelijk met de keizer mogelijk was, vond er voortdurend topperoverleg plaats in de stad. De brieven van Jan van Steeland berichten over uitvoerige onderhandelingen tussen de drie grootste steden van Vlaanderen om de mobilisatie voor te bereiden. Dat leidde tot een aantal opmerkelijke maatregelen. Ten eerste hanteerden Gent, Brugge en Leper een 'revolutionair' mechanisme om de troepenmonstering te financieren. Zoals ze ook al ter verdediging van het graafschap tegen Maximiliaans milities in 1485 hadden gedaan, verkochten ze renten op het volledige land. Dat betekende dat de belastinginkomsten van de steden in een grote pot werden gestopt om kredietverschaffers terug te betalen. Op vrijwillige basis leenden kapitaalkrachtige burgers geld aan Gent en Brugge om verdedigingswerken en troepen te bekostigen, tegen een ruime interest op de inkomsten van het graafschap. Andere auteurs hebben de invoering van dit mechanisme in de zestiende eeuw een 'financiële revolutie' genoemd.²² Ten tweede startten zowel Gent als Brugge met een uitgebreide mobilisatie van troepen. Die bestonden enerzijds uit huurlingen, maar anderzijds ook uit

¹⁸ Hij schreef aan Laureins le Mutre: *par ce il nous est impossible de finer le pouldre de canon, vous savez, et pour ce chier et bien amé que [nous] savons bien au vray que votre credit es plus grant que [vous] ne dites*. Aan Andries Andries: *nous envoyant par escript ceulx qui seront reffusans de ce faire, pour en faire la pugnicion telle qu'il appartiendra a l'exemple des autres* (ADN, B 3523, nr. 124856; 10 juni). Over het kanon, zie M. Depreter, *De Gavre à Nancy (1453-1477). L'artillerie bourguignonne sur la voie de la "modernité"*, Turnhout, 2011, p. 166.

¹⁹ Maximiliaan droeg Laureins meermaals op om al het buskruit dat hij kon vinden in Rotterdam, Amsterdam en Antwerpen naar Gent te vervoeren. Op 1 juli kwam het kanon *Zuytphen* uiteindelijk aan in Dendermonde, een voorraad buskruit via Hulst midden juli (ADN, B 3523, nrs. 124859-62).

²⁰ Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wenen, *Fridericana*, doos 7, map 1488, resp. p. 126 en p. 119. Bijvoorbeeld stuurde hij op 22 juni *bey Gennt* een brief naar hertog Johan van Beieren met de vraag of hij *uns her in veld mit aller diener macht fugen* wou (*ibidem*, p. 100). De oorlog begon Frederik III, aldus deze brief, omdat de gevangenschap van zijn zoon een *grossen unmenslichen handel was, und wir der ongestrafft bleiben solt, was schimpfs und schadens* voor het hele Rijk.

²¹ Bijvoorbeeld tijdens de regering van Maria van Bourgondië was het personeel van de Rekenkamer van Rijsel weigerachtig om in de financiering van Maximiliaans beleid te voorzien, zie J. Haemers, '*Faire son prouffit*. Die Finanzpolitik Maximilians I. und die städtischen Aufstände in den Niederlanden (1477-1488)', in: J. Rauschert, S. Teuscher & T. Zotz (eds.), *Habsburger Herrschaft vor Ort, weltweit (1300-1600)*, Ostfildern, 2013, pp. 187-209.

²² Over de discussie dienaangaande en de renteverkoop van 1488: J. Haemers, '*A financial revolution in Flanders? Public debt, representative institutions, and political centralisation in the county of Flanders during the 1480's*', in: R. van Schaik (ed.), *Economies, public finances, and the impact of institutional changes in interregional perspective. The Low Countries and neighbouring German territories (14th-17th centuries)*. Turnhout, 2015, pp. 135-160.

stadsmilities, zoals de Witte Kaproenen en ambachtslieden. Bijvoorbeeld kondigde het Gentse stadsbestuur op 2 juni af dat alle mannen die soldij wilden verdienen met oorlogvoeren zich naar het (door de stad ingenomen) Prinsenhof dienden te begeven om er gemonsterd te worden.²³ Een analyse van de oorlogsrekeningen die Gent opstelde ter verantwoording van de uitgaven van de opbrengst van de vermelde renteverkoop, liet eerder toe om de structuur van dat leger te onderzoeken. Elke wijk van de stad leverde een contingent troepen die onder leiding stonden van een zogenaamde 'conincstavel' of honderdman.²⁴ Bovendien zochten de Vlamingen ook militaire steun bij hun leenheer, de Franse koning. Bij de overtocht van de Schelde was de Duitse keizer namelijk het Franse grondgebied binnengevallen, en nu belegerde hij één van de grootste steden in het noorden van het rijk. Meteen stuurde de Franse koning troepen, die begin juni in Vlaanderen aankwamen en gevecht te Deinze leverden met de Duitse cavalerie.²⁵ De minderjarige Franse koning Karel VIII werd op dat moment overigens ook in een regentschapsraad bijgestaan door enkele edelen die nauw bij de Vlamingen aanleunden (zoals Antoon van Bourgondië, bastaardzoon van Filips de Goede die het kamp tegen Maximiliaan had vervoegd). Dat had onder meer geleid tot de opname van Gentenaar Jan van Coppenhole in de Franse hofraad.²⁶ De tentakels van Gent reikten dus heel ver. Het beleg van de stad werd een conflict met internationale allures.

Ten derde lieten de Vlamingen de verdediging van het graafschap, en van Gent in het bijzonder, over aan Filips van Kleef. Deze edelman was een belangrijke luitenant van Maximiliaan, en admiraal-generaal van de Nederlanden, maar Filips' vader Adolf had in 1483-85 de Vlamingen in hun strijd tegen de Habsburger gesteund. In juni 1488 trad ook Filips toe tot het kamp van de Gentenaars, in ruil voor de leiding over de nieuw opgerichte regentschapsraad. Filips van Kleef (die zich huisvestte in het hotel Ravestein van zijn vader bij de Sint-Michielskerk) werd op die manier *de facto* de plaatsvervanger van de graaf in Vlaanderen, want Filips de Schone werd goed bewaakt in Mechelen onder de voogdij van zijn vader geplaatst. De kampwissel van Filips van Kleef was een oplawaai van formaat voor Maximiliaan, die bij monde van Frederik III enkele weken later Filips in de Rijksban liet slaan. Tevergeefs, want de edelman zou tot het einde van de oorlog in 1492 de Vlaamse troepen leiden.²⁷ Nog enkele andere edelen en belangrijke functionarissen uit het vorstelijke kamp (zoals Paul de Baenst en Filips Wielant) zouden Filips van Kleef in de regentschapsraad vervoegen, terwijl

²³ *Dat alle ghesellen van orloghen die sauldye willen winnen, commen in den wal*; Stadsarchief Gent (SAG), (reeks) 400, (nr.) 29, 419r.

²⁴ J. Haemers & B. Verbist, 'Het Gentse gemeenteleger in het laatste kwart van de vijftiende eeuw. Een politieke, financiële en militaire analyse van de stadsmilitie', *HMGOG*, 62 (2008), pp. 291-325.

²⁵ SAG, 400, 29, 367r. Maximiliaan was toen ter plaatse (ADN, B 3523, nr. 124858). Weliswaar was de steun van de Franse koning maar gedeeltelijk omdat hij tezelfdertijd slag diende te leveren in Bretagne. Met succes, want eind juli voegde hij definitief dat hertogdom aan de Franse kroon toe (zie Y. Labande-Mailfert, *Charles VIII et son milieu (1470-1498). La jeunesse au pouvoir*, Parijs, 1975, pp. 65-95). In een brief van eind juni 1488 liet Karel VIII aan de Gentse schepenen dan ook weten dat hij niet al zijn artillerie ter beschikking kon stellen (Rijksarchief Gent (RAG), (Fonds) Varia 3, nr. 243, document 40).

²⁶ Jan van Coppenhole droeg toen de titel *raedt ende hofmeestre sconijncs van Vranckerike* (SAG, 20, 7, 123r/239v en ADN, B 2137, nr. 69587). Deze ambachtsman was een oud-secretaris van de schepenenbank van de Keure, die samen met zijn tweelingbroer Frans een opmerkelijke carrière gemaakt had in de stedelijke politiek (V. Fris, 'Jan van Coppenhole', *Bulletijn van de MGOG*, 14 (1906), pp. 93-114). De Franse troepen stonden onder leiding van een andere overgelopen edelman, Jan van Gruuthuze, zoon van de Brugse hoffunctionaris Lodewijk, die echter gevangen zat in Vilvoorde (Diegerick, *Correspondance des magistrats*, p. 257).

²⁷ J. Haemers, 'Philippe de Clèves et la Flandre. La position d'un aristocrate au cœur d'une révolte urbaine (1477-1492)', in: J. Haemers, H. Wijsman & C. Van Hoorebeeck (eds.), *Entre la ville, la noblesse et l'État: Philippe de Clèves (1456-1528), homme politique et bibliophile*, Turnhout, 2007, pp. 21-99; A. De Fouw, *Philips van Kleef. Een bijdrage tot de kennis van zijn leven en karakter*, Groningen, 1937.

tegenstanders in de stad werden opgesloten of verbannen. Onder meer de kanselier van Maximiliaan, Jean Carondelet, die in februari te Gent werd opgesloten toen zijn meester hetzelfde lot te Brugge onderging, verhuisde naar het Gravensteen. Hij zou uiteindelijk maar in oktober 1489 vrijkomen, nadat zijn echtgenote een jaar eerder verbannen was, en in haar nachtjapon, aldus Jean Molinet, de stad had moeten uitvluchten.²⁸ Kortom, de grote politieke verdeeldheid onder het overheidspersoneel en de edelen omtrent hun positie in het conflict vertaalde zich in een grote tweespalt in het gehele graafschap. Uiteindelijk zou het beleg van Gent dus niet alleen tot een conflict tussen Frankrijk en het Duitse Keizerrijk leiden, maar ook tot een soort van Vlaamse burgeroorlog die het graafschap vier jaar lang in een houdgreep zou houden.

Vervolgens bouwden de Gentenaars hun stad om tot een onneembaar bolwerk, waarvan het Rabot het sluitstuk zou worden. Omwille van de haast die ermee gemoeid was, besloot het stadsbestuur in de eerste plaats de aarden omwalling rond de stad op te hogen, en de stadspoorten te versterken. Toen duidelijk werd dat het keizerlijke leger zich ten noorden van de stad zou vestigen, concentreerden de werkzaamheden zich voornamelijk aan de stadswal aan de kant van Wondelgem en de Muide. Bijvoorbeeld kondigde op 2 juni een trompetter af dat alle *conincstavels* van Sint-Jacobs en Sint-Michiels zich naar het Prinsenhof dienden te begeven om er te *delven*.²⁹ Tevens liet het stadsbestuur rondroepen *dat men niet weercken en zal anders dan in de weercken van deser stede*.³⁰ Alle bomen, schuren en hagen op een boogscheut rond de stad werden neergehaald, en de schepen op waterlopen rond de stad binnen de omwalling gebracht. Bovendien zette de stad grote delen van de directe omgeving rond de stadsmuur onder water, zoals de keizer in zijn correspondentie opmerkte.³¹ Midden juni gebod de stad dat alle inwoners van Ekkerghem zich met een spade richting Hof ten Walle dienden te begeven om er de fortificaties te versterken.³² De extra aankoop van artillerie toont aan dat de omwallingen van de nodige schiettuigen werden voorzien om naderende troepen op een gepast salvo te trakteren.³³

²⁸ Carondelet werd op 14 februari 1488 samen met Maximiliaan gevangen genomen te Brugge, en kort erna naar Gent gevoerd (SAG, 20, 6, 37v). Hij verhuisde later naar het huis van Filips Wielant, maar kwam niet vrij (SAG, 93, 7, 63v). Na de Vrede van Tours in oktober 1489, waarin de kanselier een schadevergoeding kreeg, lieten de Gentenaars hem uiteindelijk gaan (A. Kerckhoffs-De Hey, *De Grote Raad en zijn functionarissen (1477-1531). Biografieën van raadsheren*, Amsterdam, 1982, dl. II, p. 38). Op 19 juni 1488 riep een trompetter te Gent rond dat alle familieleden van de gevangenen in het Gravensteen *deser stede rumen binnen derden daghe* (SAG, 400, 29, 419v). Pas nadat de echtgenote van de kanselier de Gentse militaire leiders voor de voeten gevallen was, besloten de Gentenaars om hem niet te executeren, aldus Molinet (Molinet, *Chroniques*, dl. II, p. 43). Best mogelijk dat er plannen bestonden om tot die terechtstelling over te gaan, want ook in 1477 had Gent de kanselier van Karel de Stoute op het schavot doen belanden (M. Boone, 'La justice en spectacle. La justice urbaine en Flandre et la crise du pouvoir « bourguignon » (1477-1488)', *Revue Historique*, 125 (2003), pp. 43-65).

²⁹ *Dat alle de conincstavels van de prochien van Sente Michiels ende Sent Jacobs met den landlieden zouden doen delven achter den wal; en dat alle de landlieden die niet ghedolven en hebben achter de wal innen up hemlieden de voornoemde boete* (SAG, 400, 29, 420r).

³⁰ SAG, 400, 29, 364v.

³¹ Wiesflecker, *Kaiser Maximilian I*, p. 220.

³² *Dat alle de landslieden wonende in de prochie van Eckerghem hemlieden vinden zouden up de veste an de Waelpoorten elc met eender spade omme van daren te gane daer men se de weercke stellen zal'* (SAG, 400, 29, 366r). Op 16 juni werd een trompetter betaald omdat *hij gheboot dat alle de insetene van der prochien van Sinte Michiels ende van Eckerghem leveren zoude eenen man tSanderswalle met eender spade*. Ook de inwoners van de Sint-Niklaasparochie werden opgeroepen (366v).

³³ SAG, 400, 29, 383r.

In tweede instantie bestond de taak van het Gentse gemeenteleger erin aanvallen af te slaan. Jan van Steeland verhaalt bijvoorbeeld dat een voorhoede van het Duitse leger verschillende huizen in de Muide (die buiten de omwalling lag) platbrandden op 20 juni. Daarop vond een uitval plaats, maar de klopjacht leverde niets op.³⁴ Dat was de gebruikelijke procedure om het gebied rond de stad te vrijwaren van permanente legering en de opstelling van kanonnen dichtbij. In een andere brief gericht aan het thuisfront liet de leperse gezant zich uit over de talrijke oproepen van het Gentse stadsbestuur om zich te wapenen: voortdurend werden burgers opgedragen om de wapens op te nemen en zich te verzamelen.³⁵ Ook in de stadsrekeningen treffen we gelijkaardige vermeldingen aan; bijvoorbeeld op 20 juni kwam er een oproep dat alle mannen tussen 17 en 70 jaar zich gewapend naar een bepaalde plaats dienden te begeven om er de geschikte personen uit te kiezen met de bedoeling aanvallen af te slaan (allicht gaat het hier om de raid naar de Muide).³⁶ Die tactiek bleek succesvol, want van vijandelijke beschietingen op de binnenstad zijn geen sporen in kronieken of archieven terug te vinden, laat staan van een poging van de Duitse troepen om de stad daadwerkelijk in te nemen. Bovendien focusten enkele uitvallen van het Gentse gemeenteleger erop om de bevoorrading van de vijandige troepen lam te leggen.³⁷

Hoe liep het beleg af? Midden juni had Maximiliaan een vergeefse poging ondernomen om militaire bijstand te vinden. Een reis richting Henegouwen om troepen te monstren, brieven naar functionarissen om in materiaal te voorzien, en de optocht naar leper leidden niet tot het gewenste resultaat. Het grootste succes boekte het keizerlijke leger op 27 juni toen een uitval van Brugse troepen op het kasteel van Middelburg-in-Vlaanderen faliekant afliep voor de Bruggelingen. Maar een korte belegering van Damme leverde voor Maximiliaan niet het verhoopte resultaat op.³⁸ Ondertussen wierp de Gentse tactiek wel vruchten af: Filips van Kleef ondernam meerdere uitvallen waardoor de bevoorrading van de keizerlijke troepen mank liep; de Gentenaars slaagden er zelfs in een beer gevangen te nemen die de keizer diende te beschermen. Jan van Steeland ving op 4 en 5 juli bovendien geruchten in de stad op dat verschillende soldaten van het leger honger leden.³⁹ Vermoedelijk bereikten dergelijke nieuwtjes de stad door vrouwen die regelmatig naar het vijandelijke leger reisden. Opvallend is immers dat de stad voortdurend beroep deed op de diensten van vrouwen om brieven rond te dragen in het graafschap of om hen op expeditie te sturen in de

³⁴ Diegerick, *Correspondance des magistrats*, p. 262.

³⁵ *Ibidem*, p. 256: *hier zijn alle daghen ende alle nachten zovele alarmen tallen porten van der stede dat men qualic moeyte heeft anders te doene dan den stoc in de handt te nemene om de vianden te kennen.*

³⁶ *Dat alle mannen als wel van buten als van binnen beneden den LXX jaren ende boven den XVII jaren hemlieden terstond bereed maken ghewapent met boghen, colveneren ende pijcken omme monstre te doene terstond als zij vermaend sullen worden te sulker plaetssen als men ordonneren zal, omme daeruut te nemene ende kiesene sulke nombre van volke als den capitainen metsgaders den andren hoofden ende commissarissen ghelieft* (SAG, 400, 29, 420r).

³⁷ Bijvoorbeeld op 21 juni ondernamen Filips van Kleef en Jan van Gruuthuze een veldtocht *doe de vitaelgiens van den Roomschen coninc afghewoorpen waren voor Denremonde* (SAG, 400, 29, 420v).

³⁸ In een uitgebreid schrijven van Maximiliaan aan de stad Bergen in Henegouwen verhaalt hij hoe hij vanuit Menen kwam aangesneld, maar enkel kon vaststellen dat vele Bruggelingen gesneuveld waren, zie L.-P. Gachard, 'Lettres inédites de Maximilien, duc d'Autriche, roi des Romains et empereur, sur les affaires des Pays-Bas, de 1477 à 1508', *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*, 18/2 (1851), p. 365.

³⁹ Diegerick, *Correspondance des magistrats*, p. 268: *zy hebben zo groten nood van victaillien, dat hier daghelix maeren commen uuter heere die zegghen dat de meesten hoop binnen drie daghen gheen broot gheeten hebben* (4 juli); p. 270: *de vianden vertrecken altemet van ghebrecke van victaillien ende van armoede* (5 juli). Op 30 juni maakte de stad een beer buit die het leger vergezelde want ze betaalde toen gezellen omdat zij binnen deser stede ghebrocht hebben eenen beer ende gheleidt in den handen van der stede die stond ten bescondde van den keyser (SAG, 400, 29, 369v).

richting van het bezettende leger, allicht omdat ze makkelijker doorheen de linies konden komen. Uit de aard van de informatie valt op te maken dat sommige vrouwen in het legerkamp actief waren. Betrof het prostituees, verkoopsters van mondvoorraad of spionnen?⁴⁰

Kort nadien volgde de aftocht: het keizerlijke hoofdkwartier werd midden juli naar Boekhoute verhuisd (volgens Molinet op 13 juli), allicht omdat de ravitaillering er over water naar de Westerschelde makkelijker verliep. Nadien splitste het leger zich op en verdween een contingent richting Zeeland, en een ander stuk vergezelde de keizer naar Antwerpen.⁴¹ Volgens de meest betrouwbare bron, Jan van Steeland, stook wat er nog restte van het keizerlijke leger op 4 augustus de Schelde over naar Antwerpen.⁴² Aan het verblijf van ruim twee maanden op Vlaamse bodem van de keizerlijke troepen was een eind gekomen. In de daaropvolgende weken zou Frederik III vooral een diplomatiek offensief vanuit de Brabantse stad voeren tegen het bestaan van de regentschapsraad.⁴³ Maar dan nog was succes niet verzekerd: een uitval van Vlaams-Franse troepen onder leiding van Filips van Kleef leidde tot de inname van Brussel en Leuven in september 1488. Antwerpen en Mechelen bleven de Duitse keizer trouw, maar in Namen, Luik en Luxemburg slaagden opstandelingen erin Habsburgse troepen te verdrijven. Ook in Holland voegden belangrijke steden zoals Rotterdam zich bij het verzet na een uitval van Vlaamse milities uit Gent onder leiding van Frans van Brederode.⁴⁴ Het beleg van Gent was dus op een fiasco uitgedraaid, want Frederik III en Maximiliaan dienden uiteindelijk grote stukken van de Nederlanden in chaos achter te laten toen ze in het najaar van 1488 terugkeerden naar Wenen. Ook in het thuisland moesten ze ondertussen opstanden onderdrukken, want in Tirol en Hongarije hadden onderdanen de wapens opgenomen terwijl de keizer afwezig was. 1488 moet een traumatisch jaar geweest zijn voor de Habsburgers.⁴⁵

⁴⁰ Op 12 juni betaalde de stad Jan van Dijkstra *van dat hij verleyt heeft int senden van vijf wijfs int heer van den Roomschen coninc* (SAG, 400, 29, 365v). Op 11 juli vergoedde de stad Margriete van den Driessche omdat *zoe gheweest heeft in theer van den keysere omme zekere zaken te vernemene*; tien dagen later: *Katheline Goorijs over harer dienst dienst ende voyage bij haer ghedaen int heer van den keysere ende den coninc* (425r). Kronieken bevatten soms een sporadische vermelding van deze bijzondere opdrachten van vrouwen (zie L. Demets, 'Spies, instigators and troublemakers: gendered perceptions on rebellious women in late medieval Flemish chronicles', *Journal of Women's History*, 32 (2021), pp. 12-34), maar het betreft hier duidelijk een systematisch gebruik van vrouwelijke diensten als boodschapper of informatiewinner. De boodschappers waren alleszins geen prostituees, want ze worden als getrouwde echtgenotes vermeld (bijvoorbeeld: *der vrouwen Swalen die brieve brachte van den ghedeputeerden van den drie leden slants wesende te Dornicke an scepenen ende wederomme brieven ghedregghen heeft an de voornoemde ghedeputeerden*; 427v). Over het stedelijke briefverkeer, zie H. Lowagie, *Met brieven an de wet. Stedelijk briefverkeer in het laatmiddeleeuwse graafschap Vlaanderen*, Gent, 2012.

⁴¹ ADN, B 3523, nr. 124866 en Gachard, 'Lettres inédites', p. 371: brieven van Maximiliaan op 17 en 21 juli te Boekhoute. Op 24-25 juli bevond Frederik III zich te Aardenburg (Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wenen, *Fridericiana*, doos 7, map 1488, p. 125). Zie ook Molinet, *Chroniques*, dl. II, p. 65.

⁴² Diegerick, *Correspondance des magistrats*, p. 298. Een contingent bleef te Saaftinge gelegd, want op 7 augustus zond Gent Liesbet Bruggemans naar het keizerlijke leger *aldaar omme zekere zaken te vernemene* (SAG, 400, 29, 430r).

⁴³ V. Vrancken, 'Opstand en dialoog in laatmiddeleeuws Brabant. Vier documenten uit de Brusselse opstand tegen Maximiliaan van Oostenrijk (1488-1489)', *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*, 181 (2015), pp. 209-267.

⁴⁴ Haemers, 'Philippe de Clèves', pp. 61-64; L. Sicking, 'Opstand in Holland en Vlaanderen. De Jonker Fransenoerlog (1488-1490) in transregionaal perspectief', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 133 (2018), pp. 28-56.

⁴⁵ Over dat *annus horribilis*: W. Blockmans, 'Um 1488. Wie der Römische König in Flandern zum Gefangenen seiner Untertanen wurde', in: B. Jussen (ed.), *Die Macht des Königs. Herrschaft in Europa vom Frühmittelalter bis in die Neuzeit*, München, 2005, pp. 277-286.

De bouw van het Rabot (1489-91)

De voornaamste herinnering die we vandaag nog in Gent aantreffen aan het beleg is het Rabot. Dat imposante bouwwerk dateert weliswaar niet uit 1488, maar het is duidelijk dat de stad het plan had opgevat om het beleg op een gepaste manier te herdenken met de oprichting van de versterkte sluispoort. Een 'rabot' was een algemene benaming voor keersluizen met hefdeuren op een stroom, in dit geval op het in de dertiende eeuw naar Damme gegraven kanaal, de Lieve. Vandaar de naam 'rabot', een verbastering van het Franse *rabattre* (neerslaan), wat duidt op het neerlaten van de balken of een hek in het water.⁴⁶ Het *rabot bachten Sanderswalle*, naar de oude benaming voor het Prinsenhof (of Hof ten Walle), bestond zeker al rond 1270, toen de Lieve in gebruik was genomen. Ook verderop het kanaal, dat in stedelijk bezit was, had Gent dergelijke rabotten ingericht. In 1488 had het Duitse leger die sluiscomplexen vernietigd, allicht met de bedoeling om het water weg te laten lopen. Na de oorlog investeerde Gent een aanzienlijk bedrag *int temmeren ende maken van de nieuwe rabotten up de Lyeve* van aan de stad tot in Balgerhoeke (bij Eeklo).⁴⁷ Maar de omvangrijkste werken planden de Gentenaars aan de sluis waar de Lieve de stadsomwalling kruiste. Aanvankelijk noemden de stadsrekeningen die sluis nog *tsluusekin achter den wal* (achter Hof ten Walle dus), maar naargelang de jaren vorderden is er vooral sprake van *trabot achter den wal* of *tRabot tSanderswalle*.⁴⁸ De eerstesteenlegging dateert volgens een opschrift van 13 juni 1489, ongeveer een jaar na de aanvang van het beleg (zie verder), de afwerking van 1491. Helaas vermelden de stadsrekeningen enkel de totaalsom van de werken en de cryptische omschrijvingen dat er metselwerken gedurende een aantal jaar plaatsvonden. Dat maakt het moeilijk om het uitzicht van het middeleeuwse bouwwerk te reconstrueren. Midden 1491 wordt bijvoorbeeld met de dakconstructie aangevangen, zonder verdere specificaties.⁴⁹

AFBEELDINGEN 3a en b

3a. *Op een aquarel van Jean Baptist Wynantz (ca. 1820) is het achterhuis van het Rabot goed te herkennen, evenals het neergelaten hek op de Lieve (Archief Gent, IC_AG_W_022).*

3b. *In 1846 of 1847 vervaardigde ook Auguste Dael een aquarel van de toenmalige toestand van het Rabot (Archief Gent, IC_L_059_014_A).*

AFBEELDINGEN 4a en b

4a en b. *De toestand van het Gentse Rabot voor en na de verbouwing in 1861 (Archief Gent, IC_AG_L_059_009A en B).*

Het uitzicht van het huidige gebouw met de twee imposante hoektorens is vooral een gevolg van de restauratie in het midden van de negentiende eeuw, toen de stadsomwalling verdween. Een deel van

⁴⁶ F. Gelaude, 'De Lieve, de realisatie van een opmerkelijk kanaal in de dertiende eeuw. Een illustratie van de stedelijke machtsontplooiing door Gent', *HMGOG*, 73 (2019), p. 23.

⁴⁷ SAG, 400, 30, 106r.

⁴⁸ SAG, 400, 30, 114-6r.

⁴⁹ Uitgavenpost voor *den cost van den metsweercke an trabot achter den wal* in 1489-90 (SAG, 400, 30, 116r; vervolgens ook 242r-252r en 371r-381v). Het betreft enkel de saldi van aparte bouwrekeningen die niet bewaard zijn gebleven. Over infrastructuurwerken in stedelijk verband blijft richtinggevend: J.-P. Sosson, *Les travaux publics de la ville de Bruges (XIVe-XVe siècles). Les travaux. Les hommes*, Brussel, 1977.

het bouwwerk dat over de Lieve aan de stadszijde werd opgericht (waaronder boten konden varen), verdween toen, en de imposante halfronde wachttorens aan beide zijden van de eigenlijke sluis werden volledig rond gemaakt. Op aquarellen uit de eerste helft van de negentiende eeuw is nog het gebouw aan stadszijde te herkennen (afbeelding 3a en b⁵⁰), alsook op een lithografie die kort voor de verbouwing van het Rabot in 1861 werd gemaakt (afbeelding 4a en b). Opmerkelijk is ook een ontwerptekening voor een nieuw bolwerk naast het Rabot, die vermoedelijk in het midden van de zestiende eeuw werd gemaakt (afbeelding 5). We zien er hoe *tnieuwe weerck ofte tRabbot tSanderswalle* er aansluit op een nieuw 'platform of bolwerk' en omgeven wordt door een brede, nog op te richten gracht. In weerwil tot de inventaris van het stadsarchief betreft het hier geen ontwerptekening van het Rabot zelf uit 1489, want de bedoelde vorm van het rechthoekige nog te bouwen geschutsplatform naast het Rabot is typisch voor het midden van de zestiende eeuw.⁵¹ In hoeverre deze volledige omgeving gerealiseerd werd, is moeilijk na te gaan, maar ook in latere tijden zou het Rabot aan nieuwe noden worden aangepast. Weliswaar is deze tekening één van de oudste waarin de bestaande toestand van het Rabot zelf is te onderscheiden. Ook te herkennen zijn een toegangspoort naast de versterkte torens, inclusief korte stukken stenen walmuur die aan beide zijden bij de constructie aansloten. Een deel van die muur is bij opgravingen uit 1993 blootgelegd, en nu nog steeds onder het loopniveau te bezichtigen.⁵²

AFBEELDING 5

5. Ontwerptekening van een geschutsplatform bij het nieuwe weerck of trabbot tSanderswalle. Allicht betreft het een tekening van na 1540 die een nieuw rechthoekig artillerieplatform bij het Rabot vooropstelde. Aangezien het Rabot toen al niet meer bestand was tegen grof geschut werd er een nieuw (maar allicht nooit gerealiseerd?) platteforme ofte bolleweerck voorzien, met hier de bedoelde afmetingen en diepte van de omliggende gracht (Archief Gent, IC_AG_L_059_1).

Het uiteindelijke resultaat van de bouwwerken in 1491 was een uit Balegemse zandsteen opgetrokken rechthoekig centraal gebouw, inclusief een brede achterbouw, onder een zadeldak geflankeerd door twee halfronde torens onder een kegelvormige spits. Twee gekleurde windvanen met het wapenschild van Vlaanderen en Gent bekroonden het geheel (afbeelding 6).⁵³ De keuze om dit fraaie gebouw op deze plaats te construeren, heeft natuurlijk alles met de aanwezigheid van het

⁵⁰ Over deze aquarellen, zie G. Dupont, 'Rabot', in *Kleurrijk: Jean Baptist Wynantz & Gent omstreeks 1820*, Gent, 2015, pp. 74-75; *idem*, 'Van Goetghebuer tot de Keyser: Gentse atlassen in de collectie van Archief Gent', *Archieflink*, 18/1 (2018), pp. 4-6.

⁵¹ SAG, 533bis, nr. 13; een reproductie in A. Capiteyn, L. Charles, M.-C. Laleman, *Historische atlas van Gent. Een visie op verleden en toekomst*, Amsterdam, 2007, p. 19. Ik dank Pieter Martens (VUB) voor zijn hulp bij de mogelijke datering. Voor de verdere bouwgeschiedenis van het Rabot, zie P. Claeys & J. Geerts, 'Les anciennes fortifications de la ville de Gand, le Rabot', *Messenger des sciences historiques*, 1886, pp. 253-272.

⁵² Ook werden de onderste kamers van het verdwenen huis aan de stadszijde opgegraven, zie M.-C. Laleman, 'Het Rabot in Gent', in: L. De Vos (ed.), *Burchten en forten en andere versterkingen in Vlaanderen*, Leuven, 2002, pp. 58-60; *idem*, 'Het Rabot', in: *idem* (ed.), *Het prinselijk Hof ten Walle Gent*, Gent, 2000, pp. 85-86.

⁵³ De stad betaalde in maart 1491 Lievin De Scoovere voor *twee balsanen metten scachten te scildene metten wapenen van Vlaendren ende van deser stede die ghestelt waren up beede de torren bachten walle* (SAG, 400, 30, 376r). De stad deed vaak beroep op de decoratieve capaciteiten van deze schilder, die - afhankelijk van de interpretatie van de transcriptie - Lieven De Scoevere, Desloovere of De Stoevere genoemd wordt. Hij behoorde tot een geslacht van Gentse schilders die ook voor het hof optraden (zie R. van Elslande, 'Nieuwe gegevens over Lieven de Stoevere en de wapenschilden van de Orde van het Gulden Vlies (1445?)', *Ghentsche Tydinghen*, 21 (1992), pp. 224-234).

keizerlijke leger te Evergem in 1488 te maken - ook al werd het Rabot voltooid toen dat leger al lang vertrokken was. De Lieve stroomde via een bocht door de Muide en Wondelgem in de richting van Evergem, en vormde dus dé uitvalsbasis naar de noordwestelijke regio rond de stad. Opmerkelijk is ook dat de stad tijdens de bouw van het Rabot het grafelijke kasteel van Wondelgem liet afbreken, en de stenen recupereerde om de stad te laten versterken. Of die stenen ook voor de constructie van het Rabot werden gebruikt is onduidelijk.⁵⁴ Hoe dan ook, de oprichting van versterkte stadstorens op deze plek was dus vooral symbolisch, ook omdat het grafelijke slot, het Prinsenhof, dichtbij gelegen was. Hoewel het in 1488 nog niet bestond, mag het Rabot dus symbool staan voor het beleg van Gent. Om die reden heeft de befaamde historicus Henri Pirenne het Rabot met enige zin voor overdrijving een 'middeleeuwse triomfboog' genoemd, een *lieu de mémoire* dus voor de Gentse militaire autonomie in de middeleeuwen.⁵⁵ Weliswaar was de Arteveldestad nog steeds in oorlog tegen Maximiliaan op het moment van de afwerking van het complex, en is het dus vooral een voorname getuige van de oorlog die tot 1492 geduurd heeft.

AFBEELDING 6

6. Detail uit de Gentse stadsrekening van schepenaar 1490-91 met een betaling aan Lieven de Scoovere om de metalen windvanen bovenaan de torens van het Rabot te beschilderen met het wapenschild van Gent en Vlaanderen (Archief Gent, IC_AG_400_30_376r).

De trots omwille van het afgeslagen beleg leest een voorbijganger ook in het opschrift dat de stad in het voorjaar van 1491 op het Rabot liet aanbrengen, in twee stenen gebeiteld, met ertussen het Gentse wapenschild, in de richting van Wondelgem (afbeelding 7).⁵⁶

*Int jaer veertienhondert acht ende tachtentig mede
In wedemaent de vijfste, Sacramentsdach claer,
So slouch de Roemssche keyzere voor Ghend de stede;
In Everghem en lach er veertich daghen naer.
De Roemssche Coninc lach oec voor de stede daer.
Bachtenwalle lacht plat doe: maer het viel ten beste;
Binnen derden daghe sach men scoen eerden veste.
Huurt dien, als men neghen ende tachtentigh seyde
In wedemaent dertiene, saterdagh waerachtich,
An dit weerc men doen den eersten steen hier leyde
By den regierers al doe in wette voordrachtigh,
In meenynghe de stede te bemuerne crachtich,*

⁵⁴ SAG, 20, 144r-150v: kosten voor de *demolicie ende brekene van den casteele te Wondelghem*. Ook het kasteel van de heren van Nevele werd in de loop van 1489 afgebroken en het materiaal naar Gent vervoerd. Zie hierover J. Haemers, 'Oorlog in Nevele. De slag om Nevele (25 mei 1452) en de afbraak van het kasteel van Nevele in 1489', *Driemaandelijks tijdschrift van de heemkundige kring 'Het Land van Nevele'*, 37 (2006), pp. 383-405.

⁵⁵ In een zitting van de MGOG op 11 maart 1902, naar aanleiding van een discussie over door het stadsbestuur geplande aanpassingswerken aan het Rabot, maakte Henri Pirenne volgende opmerking (nadat hij in een uiteenzetting het verband tussen de bouw ervan en het beleg van Gent had gelegd): *On peut donc y voir une sorte d'arc de triomphe médiéval* (zie het verslag van die zitting in het *Bulletijn van de MGOG*, 10/2 (1902), p. 113). Over de betekenis van *lieux de mémoire* in de geschiedschrijving, specifiek in de (zuidelijke) Nederlanden, zie J. Tollebeek et al. (eds.), *België, een parcours van herinnering*, Amsterdam, 2008, 2 dln.

⁵⁶ De tekst is uitgegeven door De Bast, 'Belegging der stad', p. 27.

*Naer de uutijsene begonnen dees weercx present,
In bescudde den goeden insetenen van Ghend.*

AFBEELDING 7

7. Foto van de gedenkstenen van het Rabot, anno 2021 (foto auteur).

De tekst gedenkt de eerstesteenlegging, maar vooral de zelfverklaarde kloekheid van de Gentenaars om het beleg van keizer Frederik en koning Maximiliaan te weerstaan. Ook prijst het gedicht het krachtdadige bestuur van de *regierers*, de schepenen die in 1488 aangesteld waren. Het optrekken van een dergelijk fort beschermde namelijk de bevolking, aldus de tekst, tegen het onheil van buitenaf. Het is kenmerkend voor een opschrift op publieke gebouwen dat het de lof afsteekt over de initiatiefnemers van de bouw (dat is in gelijkaardige gedenkplaten vandaag nog steeds het geval, zij het minder expliciet). Vooral leggen dergelijke inscripties de nadruk op het feit dat de bouwwerkzaamheden in naam van het algemeen belang van de stad zijn ondernomen, maar soms heel specifiek bejubelen ze een door stedelingen ongedaan gemaakte ruimtelijke ingreep van de vorst.⁵⁷ Vanuit dat opzicht veroordeelde de inscriptie op het Rabot niet alleen de keizerlijke aanval, maar benadrukte ze ook dat de stedelijke gezagsdragers zich goed van hun taak kweten om het door hen beheerde belastinggeld ter verdediging en bescherming van de stadsbevolking aan te wenden. Het Rabot en het opschrift worden tegen die achtergrond dus letterlijk en figuurlijk een in steen gebeiteld lesje van 'goed bestuur'.⁵⁸ Opvallend is ook het sacrale karakter dat aan de oprichting van het Rabot werd gehecht: het beleg ving aan op Sacramentsdag, traditioneel de tweede donderdag na Pinksteren (in 1488 was dat 5 juni), en duurde veertig dagen. De analogie met de vastentijd, en de loutering achteraf, is vanzelfsprekend - ook al had het beleg in werkelijkheid iets langer geduurd. Overigens was ook tijdens de belegering van de stad de associatie met de religieuze feestdag gemaakt, want op 11 juni 1488 vond te Gent een grote processie plaats waarin de heilige sacramenten aanbeden werden om God te smeken de stad te *beschermen* en *victorie* te verlenen.⁵⁹ Met het verhoopte resultaat.

De iconografie van het beleg

AFBEELDING 8

⁵⁷ C. Billen, 'Dire le bien commun dans l'espace public: matérialité épigraphique et monumentalité du bien commun dans les villes des Pays-Bas à la fin du Moyen Âge', in E. Lecuppre-Desjardin & A.-L. Van Bruaene (eds.), *De Bono Communi. The discourse and the practice of the common good in the European city (13th-16th centuries)*, Turnhout, 2010, pp. 71-88; zie aldaar voor een gelijkaardige inscriptie die de stad Luik liet aanbrengen op een heropgerichte stadstoren (de 'Tour des Moxhons') die Karel de Stoute had neergehaald na de opstand van 1468.

⁵⁸ Over wat 'goed bestuur' precies inhield in de middeleeuwse stad, zie M. De Boodt, "'How one shall govern a city': the polyphony of urban political thought in the fourteenth-century duchy of Brabant", *Urban History*, 46 (2019), pp. 578-596.

⁵⁹ *Dat alle de vrouwen ende de kindren dies ghestaet zijn gaen sullen wullen ende baervoets metten processe van den helegghen sacramento, Gode van hemelrijcke biddende dat hij deser stede van Ghend beschermen wille ende victorie verleent up de fractuers van den paeyse* (SAG, 400, 29, 365v). Die laatste zinsnede verwijst naar Maximiliaan, die de stad als een vredebreker beschouwde. Met name had de vorst in de Vrede van Brugge van 16 mei beloofd het graafschap niet aan te vallen, maar die belofte had hij dus niet gehouden.

8. Miniatuur uit de Vergilius van Raphaël de Mercatel, ca. 1488. De Maagd van Gent beschermt de stad terwijl een ridder met het Gentse wapenschild de aanvoerder van de Habsburgse troepen een genadesteek toebrengt (Gent, Kathedraal, Ms. 9, 244v).

Eenzelfde sacrale betekenis krijgt het beleg van Gent op twee afbeeldingen die ermee in verband te brengen zijn. Ten eerste betreft het een miniatuur in een manuscript van de Aeneas van Vergilius, gemaakt in opdracht van Raphaël de Mercatellis (abt van de Sint-Baafsabdij) in 1488 (afbeelding 8).⁶⁰ Het tafereel beeldt een veldslag af waarin een gewapende ruiter met een wapenschild dat sterk op dat van de stad Gent lijkt een tegenstrever de doodsteek toedient. Op diens harnas en op een vlag van de troepen prijkt de tweekoppige adelaar, het symbool van de Habsburgers; een niet mis te verstane iconografie die naar de aftocht van het keizerlijke leger verwijst. In de achtergrond van de scène bestormen vijandelijke troepen (tevergeefs) een stad die door de heilige maagd in bescherming wordt genomen. In een portaal verschijnt namelijk een Mariafiguur die de belegerde inwoners bijstaat. Meer dan waarschijnlijk is dit een allusie op de 'Maagd van Gent', die in de Gentse literaire en iconografische traditie de stad diende te behoeden voor allerlei onheil in het algemeen, en tegen militaire aanvallen (onder meer van het centrale gezag) in het bijzonder.⁶¹ De opdrachtgever van het manuscript was een bastaardzoon van Filips de Goede, en leunde nauw aan bij het hof van Maximiliaan van Oostenrijk, voor wie hij vaak opdrachten vervulde. Weliswaar verbleef hij te Gent tijdens het beleg, en vertoefde hij ook in de Vlaamse regentschapsraad van Filips de Schone. Dat is te verklaren door zijn bloedverwantschap met de Bourgondische dynastie, maar het is best mogelijk dat de abt het midden hield in de strijd van Gent tegen Maximiliaan.⁶² De allusie op het beleg van Gent in het vermelde manuscript kan alvast wijzen in de zin van een afkeuring van Maximiliaans belegering.

Ten tweede behoort een zogenaamde predella (het onderste fries van een retabel) met de benaming 'De verovering van Jeruzalem door Titus' tot de collecties van het Museum voor Schone Kunsten te Gent (afbeelding 9). Het paneel beeldt de verwoesting van Jeruzalem door de Romeinse keizer in 70 na Christus af, maar in een middeleeuwse setting. Het hing oorspronkelijk in de crypte van de Sint-

⁶⁰ Gent, Kathedraal, Ms. 9, 244v. Zie hierover A. Derolez, *The library of Raphael de Marcatellis, abbot of St. Bavon's, Ghent (1437-1508)*, Gent, 1979, pp. 128-134; K. Van Acker, 'De librije van Raphaël de Marcatellis, abt van Sint-Baafs en bisschop van Rhodus', *Archief en Bibliotheekwezen van België*, 48 (1977), pp. 143-198; H. Wijsman, *Luxury bound. Illustrated manuscript production and noble and princely book ownership in the Burgundian Netherlands (1400-1550)*, Turnhout, 2010, pp. 281-283. Het manuscript bevat meerdere afbeeldingen waarin troepen met vlaggen met een (Gentse of Vlaamse) leeuw het opnemen tegen legers die de adelaar in het vaandel voeren. Allicht moet het dus eind 1488 of in de aanvang van 1489 gedateerd worden (het manuscript geeft in paasstijl 1488 aan).

⁶¹ De figuur van de Maagd van Gent duikt op in vele afbeeldingen, vaandels en herkenningstekens van de stad (zoals op een vlag voor stadsmilities, bewaard in het STAM). In volle opstand tegen het grafelijke gezag, in 1382, stelde de Gentse dichter Boudin Vander Luere overigens een aan haar opgedragen gedicht samen. Zie M. Boone & W. Prevenier, 'De steden van de Zuidelijke Nederlanden in de late middeleeuwen: stedelijke identiteit en corporatieve solidariteiten', *Het Tijdschrift van het Gemeentekrediet*, 47 (1993), pp. 25-42; J. Reynaert, 'Boudewijn Vander Luere en zijn 'maghet van Ghend'', *Jaarboek van de Koninklijke Soevereine hoofdkamer van retorica de Fontaine te Gent*, 31 (1981), pp. 118-121.

⁶² K. Van Acker, 'Marcatellis, Raphael de', *Nationaal Biografisch Woordenboek*, dl. II, Brussel, 1966, klm. 507-512. In ieder geval zou de abt voor en na de oorlog op allerlei gunsten kunnen rekenen van Maximiliaan, en vice versa. Bijvoorbeeld had Raphael nog op 25 januari 1488 100 lb. gr. aan Maximiliaan geleend (RAG, Varia 3, nr. 243, document 39). Maar zoals ook voor de deelname van andere figuren uit de regentschapsraad (bv. Filips Wielant) blijkt, konden tijdgenoten vaak van kant wisselen, of na de oorlog opnieuw aansluiting zoeken bij het grafelijke hof, zij het eerder bij Filips de Schone dan bij Maximiliaan.

Baafskathedraal, en wordt toegeschreven aan de anonieme 'Weense meester van Maria van Bourgondië'. Het paneel zinspeelt duidelijk op het beleg van Gent in 1488 want we zien een militair kamp, een imposant werptuig en soldaten voor een stadsmuur op de linkerhelft.⁶³ De vereenzelviging van 'Rooms keizer' Frederik III met de Romeinse keizer is evident, ook omdat de keizer op het paneel de gezichtstrekken van de Habsburgse monarch vertoont. Bovendien bevat de borstplaat van de keizer een afbeelding van de dubbele adelaar, en is het Bourgondisch-Oostenrijkse wapenschild op de tenten van de belegeraars te herkennen. De anonieme kunstenaar beeldt hier het verhaal af van de hardnekkige verdediging van de Joden die hun stad uiteindelijk door innerlijke tweedracht en hongersnood moesten prijsgeven. Terwijl de linkerhelft naar 1488 verwijst, is de rechterhelft een allusie op wat zich nadien heeft afgespeeld. Want daarop wordt de stad overgeleverd aan de plunderingen en het geweld van zegevierende soldaten. De predella leest dus als een stripverhaal: links de mislukte belegering van de keizer, maar rechts de uiteindelijke afloop van de oorlog in 1492. Want na de uitbarsting van interne onenigheden te Gent zou de stad zich in dat jaar gedwongen zien om te capituleren, waarna de weg vrij kwam voor vorstelijke vergelding.

AFBEELDING 9

9. Detail uit de predella 'De verovering van Jeruzalem door Titus', ca. 1490. Op dit paneel is Frederik III te herkennen die als het ware vanuit zijn kampement te Evergem het beleg van Gent gadeslaat (Gent, MSK, 1958-AE).

De vergelding van Maximiliaan (1492)

De succesvolle weerstand tegen het beleg bleek uiteindelijk maar een pyrrusoverwinning. Na vier jaar strijd ondertekende Gent moegetergd op 29 juli 1492 de 'Vrede van Cadzand'.⁶⁴ In dat verdrag erkende de stad het regentschap van Maximiliaan over Filips de Schone, beloofde ze een forse boete te betalen voor de verloren strijd, en deden de Gentenaars afstand van een aantal voorrechten. Nochtans was de oorlog tegen Maximiliaan in 1488 fortuinlijk begonnen met een veroveringstocht in Brabant in de zomer onder leiding van Filips van Kleef en met steun van de Franse koning. Brussel, Nijvel en Leuven hadden hun steun betuigd en de stadspoorten wijd opengezet voor de Vlaamse troepen.⁶⁵ Toen Frederik III terug naar Wenen was opgetrokken, nam Albrecht, hertog van Saksen, als stadhouder-generaal echter het voortouw in een soort van guerilla-oorlog tegen de legers van de Vlaamse steden. Na een nederlaag van de verenigde Brabanders en Vlamingen te Sint-Truiden rukten de Duitse troepen terug op richting Gent. Een wapenstilstand in oktober 1489 (Vrede van Montils-lès-Tours) kon niet beletten dat Brugge en vooral Gent zich weigerden neer te leggen bij het regentschap van Maximiliaan, onder meer omdat hij een zware muntontwaarding en herstelbetaling

⁶³ MSK, 1958-AE. Over het paneel, zie R. Van Elslande, 'De predella: 'De verovering van Jeruzalem door Titus'', *Ghendtsche Tydinghen*, 19 (1990), pp. 195-205. Het paneel werd in 2009 als 'Vlaams topstuk' erkend.

⁶⁴ De uitgave van deze vrede (en de studie van de context) vindt men in Blockmans, 'Autocratie ou polyarchie', pp. 357-368. Voor wat volgt: Haemers, 'Philippe de Clèves', pp. 67-75; Sablon du Corail, *La guerre, le prince*, pp. 245-272.

⁶⁵ F. Buylaert, J. Van Camp & B. Verwerft, 'Urban militias, nobles and mercenaries: the organisation of the Antwerp Army in the Flemish-Brabantine revolt of the 1480's', *The Journal of Medieval Military History*, 9 (2011), p. 146-166. B. Willems, 'Militaire organisatie en staatsvorming aan de vooravond van de Nieuwe Tijd. Een analyse van het conflict tussen Brabant en Maximiliaan van Oostenrijk (1488-1489)', *Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis*, 1 (1998), pp. 261-283.

vooropstelde. Brugge capituleerde uiteindelijk in december 1490, maar Gent hield nog anderhalf jaar vol. Tot een nieuw beleg kwam het niet, want de troepen onder leiding van Albrecht van Saksen focusten vooral op het doorknippen van de bevoorradingslijnen en de omsingeling van Sluis. Daar had Filips van Kleef zich teruggetrokken met een aanzienlijke troepenmacht. Maar uiteindelijk zag Gent zich genoodzaakt een vredesdelegatie naar Cadzand te sturen (bij het leger dat Sluis omsingelde). De stad was uitgeput en zat financieel aan de grond. In oktober 1492 gaf uiteindelijk ook Filips van Kleef zich over; de Vlaamse Opstand was na tien jaar ten einde.

Vorstelijke bestraffingen van stedelijke opstanden zijn doorgaans tweeledig: enerzijds een boete en de opheffing van een aantal voorrechten (*amende prouffitable*), maar anderzijds ook een rituele boetedoening (*amende honorable*). De boete bestond uit zware herstelbetalingen aan Maximiliaan.⁶⁶ De *heerlijke reparatie*, zoals het in de Vrede van Cadzand luidde, bestond uit een letterlijke knieval van honderd Gentenaars, die blootshoofds en in het zwart gekleed, Albrecht van Saksen te Hulst om vergiffenis dienden te smeken. Een strop om de nek droegen de Gentenaars toen niet, zoals Karel V hen in 1540 zou verplichten, en evenmin kwam het in 1492 tot een daadwerkelijke ingreep in de stedelijke ruimte. Keizer Karel verplichtte de constructie van een dwangburcht op de plaats van de Sint-Baafsabdij, maar dat was toen dus geen nieuw idee. Zoals gezien had ook Maximiliaan dat al in 1492 gewenst, zoals zijn schoonvader Karel de Stoute in 1468 al dit voorstel had geopperd na de onderdrukking van een vroegere opstand.⁶⁷ Filips de Goede had overigens de volledige vernietiging van Gent al eens opgeworpen in 1453, toen ook hij een opstand van de stad had neergeslagen. Maar uiteindelijk had Filips het gehouden bij de sluiting van stadspoorten van waaruit het stadsleger was opgetrokken tegen zijn troepenmacht.⁶⁸ Het behoorde namelijk tot het gebruikelijke repertoire van prinsen om ongehoorzame steden ook ruimtelijk te straffen en uitzonderlijk zelfs zwaar aan te pakken; Karel de Stoute had Luik vernietigd in 1468, ware het dat deze stad niet tot zijn eigen grondgebied behoorde. De Bourgondische hertogen en later de Habsburgse prinsen beseften natuurlijk dat een stad in het eigen domein verwoesten een rampzalig economisch effect zou hebben, en daarom bleef het bij bedreigingen aan het Gentse adres.⁶⁹ Ook de Vrede van Cadzand hield het bij de rituele knieval, onder meer omdat op dat moment Maximiliaan nog in oorlog was tegen Filips van Kleef. Een zware ingreep in de Gentse ruimte zou het verzet van de edelman allicht nog gesterkt hebben. Het valt namelijk op dat een harde repressie (bijvoorbeeld de executie van opstandelingenleiders) uitbleef, of dat niemand persoonlijk bestraft werd in de Vrede van Cadzand. Een zekere mildheid behoorde in 1492 tot de politieke tactiek om Vlaanderen in het gareel te krijgen.

⁶⁶ Een analyse hiervan in M. Boone, 'De Gentse verplichte lening van 1492-1493', *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*, 147 (1981), pp. 247-305; W. Ryckbosch, *Tussen Gavere en Cadzand. De Gentse stadsfinanciën op het einde van de Middeleeuwen (1460-1495)*, Gent, 2007, pp. 112-116.

⁶⁷ M. Boone, 'Le dict mal s'est espandu comme peste fatale'. Karel V en Gent, stedelijke identiteit en staatsgeweld', *HMGOG*, 54 (2000), pp. 31-63; J. Duverger, 'Wilde Karel de Stoute een burcht tegen Gent oprichten in het domein van de Sint-Baafsabdij?', in *Miscellanea historica in honorem Alberti De Meyer*, Leuven, 1946, pp. 748-751.

⁶⁸ P. Arnade, *Realms of ritual. Burgundian ceremony and civic life in medieval Ghent*, Londen, 1996, p. 120.

⁶⁹ M. Boone, 'Destruction des villes et menaces de destruction, éléments du discours princier aux Pays-Bas bourguignons', in: M. Körner (ed.), *Stadtzerstörung und Wiederaufbau. Zerstörung durch die Stadtheerschaft, innere Unruhen und Kriege*, Bern, 2000, dl. 2, pp. 97-117. Voor gelijkaardige voorbeelden elders, zie P. Gilli & J.-P. Guilhembet (eds.), *Le châtement des villes dans les espaces méditerranéens (Antiquité, Moyen Âge, Époque moderne)*, Turnhout, 2012.

De vernietiging van het Rabot?

Maar een ingrijpend plan had evenzeer tot de strategie behoord om Gent op de knieën te krijgen. Op 20 juni stuurde Maximiliaan vanuit Rijksstad Ulm zijn vredesvoorwaarden naar de stad.⁷⁰ Het document geef ik in bijlage uit, althans naar de kopie die de secretaris Jacques de Gondebault ervan maakte.⁷¹ De stadsbevolking verkeerde toen in grote nood, zoals ook uit het uitgegeven document blijkt. Het verhaalt hoe de (ondertussen uit Gent vrijgelaten) kanselier aan Maximiliaan had laten weten dat de Gentenaars nog amper over levensmiddelen beschikten en dat hulp van de Fransen uitbleef. Kortom, het was volgens hem het moment om toe te slaan. In Gent had enkele dagen tevoren bovendien een vredesgezinde strekking de bovenhand gehaald op de radicale factie die de stad sinds 1488 in zijn greep had. Dit leidde tot de terechtstelling van Jan en Frans van Coppenhole op 16 juni, leiders van die factie, en het opstarten van onderhandelingen met Albrecht van Saksen.⁷² Een lijvig dossier dat nu in het Rijksarchief bewaard wordt, toont aan hoe bits die onderhandelingen waren: een voortdurend over en weer schrijven tussen afgevaardigden van beide partijen leidde maar moeizaam tot een akkoord.⁷³ De vredesgezinde strekking in Gent beseftte ook dat de oorlog tegen Filips van Kleef de vergevingsgezindheid van de vorst in de hand kon werken, en daarom heeft de stad uiteindelijk nog veel uit de brand kunnen slepen.⁷⁴ Het feit dat de bouwplannen van Maximiliaan evenmin uitgevoerd werden, toont aan dat de onderdrukking van stedelijke opstanden toch meer een onderhandelingsproces kon zijn dan algemeen wordt aangenomen. Inderdaad maakte repressie deel uit van een soort van politiek programma om het bestuur in de Nederlanden te centraliseren, maar evenzeer kon de onderwerping van steden tot een dialoog leiden tussen de verschillende (weliswaar ongelijke) partijen.⁷⁵

Waaruit bestond het 'bouwplan' van Maximiliaan precies? Zoals in bijlage te lezen valt, betrof het in eerste instantie een vorm van het *droit d'arsin*. Dat was het (gewoonte)recht dat zowel steden als

⁷⁰ Maximiliaan was te Ulm (vandaag in Baden-Württemberg) in vredesbespreking met de hertog van Beieren betrokken (Wiesflecker, *Kaiser Maximilian I*, p. 269; het itinerarium in G. Benecke, *Maximilian I (1459-1519). An analytical biography*, Londen, 1982, p. 131).

⁷¹ RAG, Varia 3, nr. 243, document 35. De originele brief is allicht verdwenen. Jacques de Gondebault was secretaris van Maximiliaan van 1481 tot 1492 (ADN: B 2124, 170r; B 2140, 94r), en leverde talrijke hand- en spandiensten voor de vorst. Specifiek functioneerde hij vanaf 1485 als *secrétaire en ordonnance et de nos guerres* (ADN, B 2143, nr. 69865). In 1495 werd hij raadsheer in de Grote Raad van Filips de Schone (Kerckhoffs-De Hey, *De Grote Raad*, 76).

⁷² *Dagboek van Gent van 1447 tot 1470, met een vervolg van 1477 tot 1515*, V. Fris (ed.), Gent, 1904, dl. II, 270; Fris, 'Jan van Coppenhole', p. 113.

⁷³ RAG, Varia 3, nr. 244, documenten 8 t.e.m. 12, 16, 30 en 40.

⁷⁴ Onder meer stelde de vorstelijke delegatie voor om te Gent een soort van raad op te richten van 300 rijke burgers die voortaan de aanvragen voor bedes van de vorst zou behandelen (RAG, Varia 3, nr. 244, document 40). In een opmerkelijk verzoekschrift aan Maximiliaan vroegen ook medestanders van de vorst om de stad streng te bestraffen, en financiële vergoedingen te laten betalen voor het onrecht dat hen was aangedaan (de vernietiging van bezittingen op het platteland, confiscaties, enzovoort). Ook haalt het rekest aan dat velen onder hen in het beleg van 1488 uit de stad verjaagd waren, juwelen afgenomen die ze droegen, en hun huizen geplunderd. Voor deze *injures a eulx, leurs femmes et enfans faiz* eisten ze gerechtigheid (*ibidem*, document nr. 5). De Vrede van Cadzand ging niet zover, maar stelde toch dat alle bannelingen in hun bezittingen hersteld diende te worden (Blockmans, 'Autocratie', pp. 364-365).

⁷⁵ Vanuit dat oogpunt was de Vrede van Cadzand niet 'opgelegd door een militaire overwinnaar', zoals gesteld door Boone, 'Le dict mal', p. 51. Meer algemeen: W. Blockmans, 'La répression de révoltes urbaines comme méthode de centralisation dans les Pays-Bas bourguignons', *Publications du Centre Européen d'Études Bourguignonnes*, 28 (1988), pp. 5-9; J. Dumolyn, 'The legal repression of revolts in late medieval Flanders', *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, 68 (2000), pp. 479-521.

vorsten toepasten bij criminelen, voornamelijk ter beslechting van een vete - en daarop leek het conflict tussen Maximiliaan en Gent toch grotendeels. De straf bestond erin dat leden van de stadsgemeenschap die de tegenpartij zware schade berokkend hadden, verbannen werden, en hun huis aangeslagen, neergehaald en de materialen verkocht ten voordele van de gemeenschap (de stadskas of vorstelijke schatkist).⁷⁶ Een bekend voorbeeld uit de Gentse geschiedenis van een dergelijk soort 'verwoesting' is de vergelding van de moord op de gebroeders Alijn door telgen uit het geslacht Rijm in 1354. Ter beslechting van de bloedige vete tussen de twee families had de stad besloten om de moordenaars te verbannen en hun huis in de Hoogstraat afgebroken. Ter nagedachtenis van de gebroeders Alijn werd in 1363 het Alijnshospitaal (thans 'Het Huis van Alijn') gesticht.⁷⁷ De toepassing van een gelijkaardige straf op het Rabot betekent dus dat Maximiliaan op drastische wijze de stedelijke ruimte wenste te 'zuiveren' van een symbool van balorig gedrag door een indrukwekkend vertoon van macht. De lege plek die deze afbraak in het stadsbeeld achterliet, diende elke inwoner eraan te herinneren welke straf er rebellen voor ogen stond. Met de Vrede van Montils-lès-Tours van oktober 1489 had Maximiliaan overigens iets gelijkaardigs voorgesteld voor het gebouw waar hij een tijdje te Brugge gevangen gezet werd. Dat verdrag wenste dat de Cranenburg op de markt met de grond gelijk zou gemaakt worden, om plaats te maken voor een kapel die de gevangenneming zou herdenken.⁷⁸ Volgens een gelijkaardige gedachtegang zouden dus ook de twee torens van het Gentse Rabot moeten sneuvelen. Niet toevallig richtte de vorst zijn pijlen op deze imposante versterking die symbool stond voor het mislukte beleg van 1488. Het afbraakmateriaal zou gerecupereerd worden om het Prinsenhof tot een ommuurde vesting uit te bouwen met de bedoeling de gekantelde machtsbalans te veruiterlijken.

Maar de ingreep in de stedelijke ruimte ging verder. Maximiliaan gebod ook tot de afbraak van het Sint-Elisabeth-begijnhof (vandaag ook bekend onder de benaming 'Oud Begijnhof'). Nota bene met steun van de Vlaamse gravin, Johanna van Constantinopel, waren enkele begijnen die zich op de Bijloke hadden gevestigd, in 1242 naar het moerassige gebied tussen de Burgstraat en de Torrepoort verhuisd. Door de bouw van de Brugse Poort (ter vervanging van de Torrepoort) en het graven van een versterkingsgracht tussen de Lieve en de Leie kwam het Begijnhof op het einde van de dertiende eeuw binnen de stadsomwalling te liggen. Stelselmatig hadden de begijnen hun grondgebied oostwaarts uitgebreid zodat het complex tot aan het Hof ten Walle reikte; enkel de Begijnengracht (op het tracé van de huidige Rabotstraat) scheidde beide domeinen.⁷⁹ Het Hof ten Walle, of Sanderswal, maar nu best bekend onder de benaming Prinsenhof, gaat terug op een burcht van de burggraaf van Gent, en was in de veertiende eeuw in handen van de graaf van Vlaanderen

⁷⁶ A. Delcourt, *La vengeance de la commune. L'arsin et l'abattis de maison en Flandre et en Hainaut*, Rijsel, 1930; R. Van Caenegem, *Geschiedenis van het strafrecht in Vlaanderen van de XIe tot de XIVe eeuw*, Brussel, 1954, pp. 175-190.

⁷⁷ Hoe lang een dergelijk spoor in een maatschappij kan bewaard blijven, blijkt uit het feit dat het vervloekte perceel pas in 1836 opnieuw werd bebouwd! Na de vernietiging van het huis werd het erf als boomgaard ingelijfd bij het aanpalende 'Simon sRijkensteen' (M. Boone, M.C. Laleman & D. Lievois, 'Van Simons Rijkensteen tot Hof van Ryhove. Van erfachtige lieden tot dienaren van de centrale Bourgondische staat', *HMGOG*, 44 (1990), pp. 47-86; J. Haemers, 'Alijn (Simon)', in: *Nationaal Biografisch Woordenboek*, dl. 18, Brussel, 2007, klm. 8-11).

⁷⁸ Maar ook deze plannen zijn nooit uitgevoerd, allicht omdat Brugge na het Verdrag opnieuw in opstand is gekomen. Zie de uitgave van de Vrede in Molinet, *Chroniques*, dl. II, p. 166: *en ce lieu soit construite une chapelle avec certaines fondation* [sic].

⁷⁹ K. Mestdach, *Het Gentse Sint-Elisabethbegijnhof op het elan van de Contrareformatie (1598-1795)*, Gent, 2000, pp. 36-39.

overgegaan. Zij vonden er een meer aan de tijd aangepaste residentie dan in het Gravensteen, dat toch eerder als een militair bolwerk was ontworpen. Een park, een dierentuin, een visvijver, enzovoort behoorde tot het Hof ten Walle, dat de Bourgondische hertogen als een luxepaleis uitbouwden. Onder Maria van Bourgondië hadden er nog uitgebreide verbouwingswerken plaatsgevonden, en ook Maximiliaan had er in 1487 nog de jacht beoefend.⁸⁰ Maar nu vond hij de tijd rijp om het tot een militaire vesting uit te bouwen: in de brief stelde hij letterlijk dat het *hostel* (het Prinsenhof) tot een *chateau* zou vervellen, met verschillende 'bolwerken'. Dat betekende dat het Prinsenhof tot een soort van dwangburcht zou uitgroeien, en dus een soort van 'citadel' *avant la lettre* zou worden. Hoewel dat soort bouwwerk pas in de zestiende eeuw vanuit het Italiaanse schiereiland in de Nederlanden geïntegreerd raakte, en naar een specifiek soort militaire vesting verwijst, bestond de meer lokale traditie er ook al in om hoge muren met een slotgracht en verschillende vooruitgeschoven uitkijkposten te construeren.⁸¹ Omdat de tekst in bijlage geen concrete gegevens bevat over het precieze uitzicht van die verdedigingswerken, is het moeilijk na te gaan welke vorm Maximiliaan precies voor ogen had.

Nog twee andere stedelijke monumenten zouden sneuvelen om militaire redenen: het lag, ten eerste, in de bedoeling om de Brugse Poort tot voorpost van de nieuwe omwalling uit te bouwen. Eerder dan een rancune ten opzichte van Brugge, waar hij lang had vastgezet, was de ligging van die poort (aan het Begijnhof) de reden voor deze incorporatie in het nieuwe kasteel. Maar misschien kwam het toch bij de vorst op om bezoekers uit Brugge meteen te confronteren met een stevig symbool van de grafelijke macht als ze in de toekomst Gent aandeden. Wat er ook van zij, het nieuwe complex bedacht Maximiliaan met een stevige omwalling rondom het ingepalmde begijnhof en de bestaande tuin, van aan het zogenaamde 'leeuwenhuis' (waar effectief leeuwen huisden) tot aan de Waterpoort.⁸² Nieuw was de bouw van een groot en massief bolwerk aan de toegang van het versterkte fort en van grote verdedigingstorens om een belegering te doorstaan. Om dezelfde reden, ten tweede, gaf Maximiliaan het bevel om een kasteel op te richten op de site van de Sint-Baafsabdij, met een grote toren die door middel van een stenen brug met een bolwerk aan de overkant van de Schelde zou verbonden worden. Een tweede versterkt bolwerk zou aan de andere kant van het nieuwe kasteel op de Sint-Baafssite de toegang beschermen, zodat de stad eigenlijk aan beide zijden (noord en zuid) in de tang zou genomen worden door dergelijke forten. Deze militaire spektakelarchitectuur zou Gent tot een moeilijk inneembare vesting uitbouwen, maar dit keer niet met de bedoeling om de vorst de toegang tot de stad te ontfemen, zoals in 1488 het geval was...

⁸⁰ D. Lievois & J. Haemers, 'Maria van Bourgondië in Hof ten Walle. Over een jonge prinses en haar Gentse residentie (1465-1475)', *HMGOG*, 68 (2014), pp. 141-163. Voor de verdere bouwgeschiedenis, zie D. Lievois, 'Op bezoek bij de hertogen van Bourgondië', in Laleman (ed.), *Het prinselijk Hof ten Walle*, pp. 77-200.

⁸¹ Een citadel heeft een kenmerkende (veelhoekige) vorm die pas in het midden van de zestiende eeuw ontstond, zie P. Martens, '*Ingénieur* (1540), *citadelle* (1543), *bastion* (1546): apparition et assimilation progressive des termes italiens dans le langage de l'architecture militaire aux Pays-Bas des Habsbourg', in M. Fontaine & J.-L. Fournel (eds.), *Les mots de la guerre dans l'Europe de la Renaissance*, Genève, 2015, pp. 105-140; *Idem* & A. Hemmes, 'Le développement de la fortification bastionnée à Utrecht (1528-1559): la tradition locale face à l'innovation italienne', in N. Faucherre, P. Martens & H. Paucot (eds.), *La genèse du système bastionné en Europe, 1500-1550*, Marseille, 2014, pp. 187-202.

⁸² Die laatste poort is het enige nog bewaarde element van het Prinsenhof in het stadsbeeld (nu de Donkere Poort, aan de Lieve). In 1487 verbleven er 8 leeuwen in het *maison des lions*, en er waren nog drie leeuwenwelpen geboren. Twee ervan stierven snel, maar de derde schonk Maximiliaan aan Filips van Kleef, nietsvermoedend dat de edelman enkele maanden nadien zich als een leeuw tegen zijn voormalige heer zou verzetten. Zie Lievois, 'Op bezoek bij de hertogen', p. 109.

Wel integendeel. De plannen van Maximiliaan waren een symbolisch, militair en politiek wapen tegen de eigen onderdanen. Symbolisch, want de Rooms-koning plantte een duidelijk teken van de vorstelijke macht op plekken die belangrijk waren voor de identiteit van de Gentenaars.⁸³ De oude Sint-Baafsabdij, één van de kernen waarrond de middeleeuwse stad vorm gekregen had, diende te sneuvelen voor een symbool van de vorstelijke macht. Bovendien werd ook een belangrijke stadspoort en het grootste begijnhof van de stad opgeofferd, naast natuurlijk de recentste aanwinst aan het stedelijke patrimonium, het Rabot. Met de verwijdering van het Rabot en de Brugse Poort verloor Gent trouwens twee belangrijke plaatsen die essentieel waren in de verdediging van de stad. Daarenboven liet de Habsburgse keizerszoon in zijn brief weten dat de stad geen enkel fort mocht oprichten in de nabijheid van het nieuwe Prinsenkasteel. De contingentering van vorstelijke troepen in dit nieuwe bolwerk maakte het voor de vorst mogelijk om bij de minste oprisping van opstandigheid meteen militair in te grijpen indien nodig. Want in de brief liet Maximiliaan weten dat de versterkingen van de grafelijke residentie de expliciete bedoeling hadden om het te beschermen *contre ceulx de la ville*, tegen de Gentenaars dus. Dat de vorst er niet voor terugdeinsde om vanuit het Prinsenhof de stad aan te vallen, had hij overigens al in juli 1485 bewezen. Toen Maximiliaan na de opdoeking van de eerste regentschapsraad de stad met troepen binnentrok, hadden de gewapende ambachten het Veerleplein bezet en een poging ondernomen om het Hof ten Walle te belegeren. De regent had toen het bevel gegeven om van aan de brug over de Lieve aan de Lievestraat het Veerleplein te beschieten met schutsmateriaal dat op de Gentenaars buit was gemaakt. Het was Maximiliaan op die manier gelukt om het protest te onderdrukken.⁸⁴ De installatie van een dwangburcht in het Prinsenhof, die permanent troepen en artillerie kon huisvesten, was vanuit dat oogpunt geen overbodige luxe. Allicht had Maximiliaan de opstand van juli 1485 ook in gedachten toen hij de plannen van 1492 opstelde.

Uiteraard was de Habsburgse vorst niet de eerste machthebber die burchten oprichtte om de eigen onderdanen te imponeren en desnoods aan te vallen. Na de verovering van Milaan in het midden van de vijftiende eeuw had bijvoorbeeld hertog Francesco Sforza de hofresidentie er tot een dwangburcht uitgebouwd. Het had Machiavelli in zijn bekende *Il principe* laten verleiden tot de uitspraak dat de bouw van dergelijke burchten contraproductief kon zijn. Volgens de Italiaan drukte zo'n fort te brutaal de uitsluiting van de bevolking van de macht uit, en kon het zicht op hoge blinde muren enkel weerstand oproepen bij de stadsbewoners. Of Maximiliaan zich had laten leiden door het voorbeeld van Sforza's ingreep in Milaan is een open vraag, maar opvallend is dat hij dezelfde politiek voor ogen had: als hij in de onmogelijkheid verkeerde om de bevolking van binnenuit te controleren, dan verkoos een middeleeuws vorst vaak om zijn eigen stad van aan de rand met een vesting te gijzelen, zoals een studie van Sforza's bouwplannen aantoonde.⁸⁵ Even goed inspireerde de vorst zich op bouwcampagnes van de Franse koningen, die in de voorafgaande jaren talrijke

⁸³ Ook dat was een constante in de bestraffing van opstanden, zie M. Boone, 'From cuckoo's egg to *'sedem tyranni'*. The princely citadels in the cities of the Low Countries, or the city's spatial integrity hijacked (15th-early 16th centuries)', in *idem & Howell (eds.), The power of space*, pp. 77-96.

⁸⁴ Haemers, *De strijd om het regentschap*, p. 189.

⁸⁵ P. Boucheron, 'Les expressions monumentales du pouvoir princier à Milan au temps de Francesco Sforza (1450-1466)', in: *Actes des congrès de la Société des historiens médiévistes de l'enseignement supérieur public. 23e congrès*, Brest, 1992, p. 123. Zie ook aldaar voor het citaat van Machiavelli. Overigens zou Maximiliaan twee jaar later met een kleindochter van Francesco Sforza huwen, kort na zijn kroning tot keizer van het Duitse Rijk. Het huwelijk met Bianca Maria Sforza dateert van maart 1494; de onderhandelingen startten midden 1493 (Hollegger, *Maximilian I*, p. 82). In hoeverre Maximiliaan een jaar eerder al op de hoogte was van Sforza's bouwpolitiek is moeilijk te achterhalen.

(dwang)burchten en garnizoenkastelen hadden opgericht in steden van voornamelijk pas veroverde gebieden. Bijvoorbeeld legde Lodewijk XI op het moment van de bekendmaking van Maximiliaans plannen gelijkaardige forten aan rond Dijon en Beaune (in Bourgondië), onder andere nadat Beaune tegen hem in opstand was gekomen.⁸⁶ Maar uiteraard hebben ook de Nederlanden een lange traditie van de bouw van vorstelijke burchten die zowel een residentiële als militaire functie hadden. Tijdens de militaire reorganisatie van het graafschap op het einde van de veertiende eeuw zou bijvoorbeeld ook de nieuwe graaf Filips de Stoute de kastelen van verschillende Vlaamse steden tot versterkte garnizoensplaatsen uitbouwen (zoals te Rijsel, Oudenaarde en Kortrijk).⁸⁷ De meeste steden hadden dergelijke forten niet zelf opgericht, want een stadsmilitie had geen nood aan permanente troepenlegering. Aangezien de inwoners zelf de manschappen van dat leger uitmaakten, dienden vorsten zelf tot die aanleg over te gaan indien ze over standplaatsen voor hun eigen leger wensten te beschikken. Vanuit dat oogpunt vormden dergelijke kastelen vaak het embleem en het symbool van repressie en bezetting, en toont hun constructie aan dat de macht van het stedelijke naar het heerlijke niveau verschoof - of dat het althans in de bedoeling van de regionale overheid lag om de autonomie van steden te ondergraven. De aanblik op een dergelijk kasteel diende de inwoners er dus van te overtuigen dat ze op krijgskundig vlak een machtige tegenstrever hadden, en dan nog binnen de muren van de stad.⁸⁸ Tenslotte is de militaire finaliteit duidelijk af te lezen in de plannen: voortaan zou de vorst kanonnen op de stad kunnen richten vanuit een vesting *binnenin* de omwalling. Het strategisch inpalmen van de stadsmuur op twee cruciale plaatsen zou de slaagkans van een toekomstige opstand ernstig hypothekeren.

Naast dit militaire doel hadden de plannen van Maximiliaan duidelijk een politieke finaliteit. Een land of een stad besturen, betekende ook ingrijpen in de ruimte. Ook stadsbesturen zelf hadden zich in genomen initiatieven om de stedelijke ruimte in te richten steeds laten leiden door politieke motieven. De aanleg van marktplaatsen, de oprichting van stadhuizen of de bouw van stadstorens hadden doorgaans de bedoeling om de macht van de stad te manifesteren en te legitimeren.⁸⁹ Een vorst mengde zich vaak in deze strijd met de oprichting van een politiek symbool: een fort in de stad. De bouw van het Gravensteen onder Diederik en Filips van den Elzas is een schoolvoorbeeld van hoe een vorst zijn onderdanen wenste te imponeren. Hoewel er zich al een versterkte vesting op deze

⁸⁶ N. Faucherre, *Les citadelles du roi de France sous Charles VII et Louis XI*, Dijon, 2019, p. 301 en 386.

⁸⁷ G. Blicq, 'Le château royal de Lille sous le règne du duc de Bourgogne Philippe le Hardi (1384-1404)', in *idem* et al. (eds.), *Le château et la ville. Conjonction, opposition, juxtaposition (XIème-XVIIIème siècle)*, Parijs, 2002, pp. 89-132; K. De Jonge, 'Bourgondische residenties in het graafschap Vlaanderen. Rijsel, Brugge en Gent ten tijde van Filips de Goede', *HMGOG*, 54 (2000), pp. 93-134. Zie ook K. Poschet, *Geheimen van het Gravenkasteel. Rupelmonde, van burcht tot graventoren*, Gent, 2018; M. de Waha, 'Réflexions sur l'adaptions de l'architecture militaire des Pays-Bas à l'artillerie', in *Châteaux et révolutions. Actes du quatrième colloque de castellologie de Flaran*, Flaran, 1989, pp. 29-48.

⁸⁸ F. Bocchi, 'The topography of power in the towns of medieval Italy', in A. Simms & H. Clarke (eds.), *Lords and towns in medieval Europe. The European Historic Towns Atlas Project*, Farnham, 2019, pp. 82-84.

⁸⁹ Vergelijk met Noord-Italië: E. Crouzet-Pavan, 'La cité communale en quête d'elle-même: la fabrique des grands espaces publics', in *La costruzione della città comunale Italiana (secoli XII-inizio XIV)*, Pistoia, 2009, p. 130. Voor de Nederlanden: C. Billen & C. Deligne, 'Stedelijke ruimte: infrastructuur, technologie en macht', in A.-L. Van Bruaene, B. Blondé & M. Boone (eds.), *Gouden eeuwen. Stad en samenleving in de Lage Landen, 1100-1600*, Gent, 2016, pp. 207-249; M. Boone & C. Billen, 'Enceintes, grand-places et citadelles: les populations urbaines des Pays-Bas méridionaux face aux violences urbanistiques du bas Moyen-Âge et du début de l'époque moderne', in I. Bakouche et al. (eds.), *La ville est à nous! Aménagement urbain et mobilisations sociales depuis le Moyen Âge*, Parijs, 2018, pp. 205-226; M. Hurx, *Architecture as profession. The origins of architectural practice in the Low Countries in the fifteenth century*, Turnhout, 2017, pp. 57-125.

site bestond, diende het spectaculaire uitzicht van een nieuwe, stenen donjon en van een forse omwalling in de twaalfde eeuw door deze graven de Gentenaars te overtuigen van hun politieke macht.⁹⁰ Bovendien, zoals voor de toepassing van het *droit d'arsin* gold, de oprichting van nieuwe monumenten nestelde zich ook in het geheugen van mensen. De in 1492 geplande bouwwerken dienden ontzag te wekken en de Gentenaars eraan te herinneren dat het afslaan van een beleg door de eigen prins of oorlogvoeren tegen een vorst niet ongestraft kon blijven.⁹¹ Dat de inplanting van de vorstelijke macht op ankerpunten van de stedelijke identiteit plaatsvond, was vanuit dat oogpunt mooi meegenomen. Uit het slot van Maximiliaans brief blijkt dan ook dat de bouwplannen vooral dienden af te schrikken: de vorst liet fijntjes weten dat hij van de Gentenaars niet verwachtte dat ze hun privileges zouden moeten afstaan, noch een zwaardere geldboete dienden te betalen dan destijds in 1489 bij het verdrag van Montils-lès-Tours overeengekomen was. Maximiliaan wenste dat de Gentenaars zelf de kosten van de afbraak en de oprichting van de nieuwe forten zouden dragen - dit kwam dus wel degelijk neer op een forse aanslag op de stedelijke financiën. De door de hertog opgelegde bouw van het Bourgondische kasteel van Sluis ruim een eeuw tevoren had bijvoorbeeld een zware impact op de Brugse stadskas. Toen kregen de Bruggelingen niet alleen een deel van de rekening van de werkzaamheden voorgeschoteld, maar verwierf ook een geldschietster van de hertog (Dino Rapondi) via moeilijk afbetaalbare leningen ter bekostiging van de bouw van het kasteel een grote invloed in de stedelijke financiën. De bouwcampagne van de nieuwe versterkingen in Gent zou op gelijkaardige wijze dus nog jarenlang de stedelijke budgettaire ruimte kunnen beperken.⁹²

Maar meer nog dan die gevolgen op lange termijn, kon de 'politieke winst op korte termijn' een motivatie geweest zijn voor Maximiliaan om tot deze straf over te gaan. De wraak om het mislukte beleg zou immers zoet smaken als zijn tegenstanders zelf het Rabot zouden afbreken en de stenen ervan hergebruiken om een dwangburcht in de eigen binnenstad op te richten. Want, zo stelt de brief nog, dagelijks zouden twee- à drieduizend inwoners uit Gent en het omliggende platteland verplicht worden de werken uit te voeren. Die maatregel zou natuurlijk de bouwkosten drukken, maar was vooral een vernedering van formaat voor de onderworpen stedelingen. Een onderhandelende vrede in het conflict was niet mogelijk, zo droeg Maximiliaan nog in de brief aan zijn vertrouwelingen op, indien de bouwplannen dode letter zouden blijven. Voor de vorst was het een *conditio sine qua non* om tot een vergelijk in het conflict te komen. Maar in het licht van de concrete omstandigheden in 1492 was dat natuurlijk een zwakgebod. De bouwplannen waren een onderhandelingsargument in de precaire militaire situatie waarin Maximiliaan zich toen bevond. Gent had zich nog niet overgegeven aan Albrecht van Saksen, en in Sluis woedde de oorlog volop. Eerder moeten we Maximiliaans dreigementen afdoen als een diplomatiek wapen in een moeilijke strijd. Zoals gezien begon Gent als reactie wel degelijk te onderhandelen over de privileges en de betaling van een hoge geldboete. Het alternatief oogde immers schrikwekkend.

⁹⁰ M.C. Laleman, 'Château et pouvoir.' Beschouwingen bij symboolarchitectuur in de ontwikkeling van het middeleeuwse Gent', *HMGOG*, 62 (2008), pp. 10-15.

⁹¹ M. Boone, 'Civitas mori potest si auctoritate superioris damnetur': politieke motieven voor het bewust verwoesten van steden (14de-16de eeuw)', in: *Verwoesting en wederopbouw van steden, van de Middeleeuwen tot heden*, Brussel, 1999, pp. 341-352. Over de functionaliteit van de verwoesting van gebouwen in oorlogstijd in een ruimer chronologisch perspectief: J. Tollebeek & E. van Assche (eds.), *Ravage. Kunst en cultuur in tijden van conflict*, Brussel, 2014.

⁹² B. Lambert, *The city, the duke and their banker. The Rapondi family and the formation of the Burgundian State (1384-1430)*, Turnhout, 2006, pp. 108-111. Overigens zou de aanslag op de stedelijke financiën van de in de Vrede van Cadzand vastgelegde boete eveneens verstrekkende gevolgen hebben, zie Boone, 'De Gentse verplichte lening', pp. 250-253.

Conclusie

Machthebbers proberen voortdurend hun macht te 'verstenen' en de ruimte te hertekenen volgens eigen inzichten. Maar dergelijke plannen kunnen de gemoederen van stedelingen ernstig bedaren, vroeger en nu. In 1492 toonde alvast ook Maximiliaan van Oostenrijk met spectaculaire plannen voor de oprichting van een dwangburcht en verschillende militaire posten op belangrijke plekken te Gent dat de stedelijke ruimte een inzet van de politieke en militaire strijd vormde die hij toen tegen de stad voerde. Ook al beweerde de vorst dat zijn bouwplannen niet onderhandelbaar waren, een studie van de context toont aan dat het vooral bij dreigementen bleef om de Gentenaars tot toegevingen te dwingen. Uiteindelijk bleek de Habsburgse prins niet bij machte om zijn voorstel voor de vernietiging van het Rabot, het Elisabethbegijnhof en de Sint-Baafsabdij aan Gent op te dringen. Vaak mondden opstanden in de late middeleeuwen uit in een militaire en politieke strijd, én in een gevecht om ingrepen in de stedelijke ruimte. Vorst en stad hielden er namelijk heel verscheiden ideeën op na over hoe die in te richten, zoals ze ook hoopten de herinnering aan hun confrontaties te manipuleren door middel van concrete, of later fictief gebleken bouwplannen. Zeker wat de repressie van politiek geweld van onderdanen betreft, circuleerden er talrijke ideeën aan vorstelijke hoven om de verworven macht ook ruimtelijk te vestigen en te etaleren. Maar deze bijdrage heeft aangetoond dat hun tegenstanders evenzeer concrete bouwplannen ten uitvoer brachten, om de vorst van weerwoord te dienen. De Gentenaars bouwden bijvoorbeeld een indrukwekkende sluispoort tussen de Bourgondische residentie en de plaats waar de regent van Filips de Schone de stad belegerd had, en bovendien braken ze het grafelijke kasteel te Wondelgem af. In die zin vormen gebouwen in de Gentse binnenstad, maar ook de ingreep in de ruimere omgeving, een voorname getuige van de politieke en militaire strijd die de stad ooit heeft gevoerd (afbeelding 10).

AFBEELDING 10

10. Een tekening van het Rabot door Auguste Van Lokeren aan de buitenzijde van de stad, midden negentiende eeuw (Archief Gent, IC_AG_L_059_12C).

De bokkensprongen van de geschiedenis zorgden er uiteindelijk voor dat het Prinsenhof vandaag uit het stadsbeeld verdwenen is, in tegenstelling tot het Rabot. Een groot deel van de Bourgondische residentie werd door het centrale landsbestuur in 1649 verkocht, en nadien stelselmatig verkaveld en afgebroken. Aangezien de Spaanse vorsten toen nog amper in de Nederlanden verbleven, en hun directe vertegenwoordigers voornamelijk te Brussel vertoefden, hadden ze niet langer nood aan een vaste stek te Gent.⁹³ In die zin heeft de gebiedsuitbreiding van de Habsburgse dynastie op lange termijn evenzeer een indirecte invloed gehad op de invulling van de stedelijke ruimte. Het Rabot daarentegen overleefde de tand des tijds, omdat het tot in het begin van de negentiende eeuw functioneel was als onderdeel in de verdediging van de stad. Maar op zijn beurt verloor de versterkte sluis zijn nut in een periode waarin de stad aan zelfstandigheid had ingeboet. In het midden van de negentiende eeuw werd de stadsomwalling gesloopt en de toegang tot de Lieve via het Rabot afgesloten (1872).⁹⁴ Het Rabot bleef zelf grotendeels van de sloophamer gespaard, allicht omdat het herinnerde aan een periode van stedelijke trots. Volgens de eminente historicus Paul Fredericq

⁹³ D. Lievois, 'De privatisering in 1649', in: Laleman (ed.), *Het Prinselijk Hof*, p. 203.

⁹⁴ Claeys & Geerts, 'Les anciennes fortifications', p. 266.

vormde de restauratie van het monument zelfs een teken van hoop. Met name waren er in de eerste helft van de negentiende eeuw reeds veel middeleeuwse gebouwen in Gent afgebroken, maar toen in 1860 de brug aan de Rabottorens verbreed zou worden, behield de stad het monument en startte ze zelfs een restauratiecampagne. Aldus Fredericq was het resultaat ervan (zoals de verdunning van de hoektores, maar ook de afbraak van de bakstenen vleugel richting stad) maar 'half-vandalenwerk meer' en 'het begin van betere tijden' na het afbraakbeleid van het stadsbestuur in de voorafgaande decennia.⁹⁵ Dit citaat uit een rede die de Gentse hoogleraar hield voor de MGOG in het stadhuis op 24 februari 1901, over 'Onze oude gebouwen te Gent', vormt bijgevolg een welkome afsluiter van dit artikel - met een half oog op de discussie omtrent de verbouwing van het Gravensteen. Want ook Fredericq sloot zijn rede af met een blik op de toekomst, na een tevreden terugkijken op de redding van sommige Gentse monumenten, zoals het Gravensteen. Hij vroeg zich namelijk op het einde van zijn redevoering af of het redden van monumenten, 'onze taak', ten einde was? 'Neen', antwoordde hij zelf, 'wij zijn en blijven onverzadelijk. Nooit vinden wij onze geboortestad Gent schoon genoeg... Er is nog zooveel te redden'.⁹⁶ Combattief, maar zegezeke, sloot hij af: 'Den strijd geven wij niet op, totdat Gent is geworden wat het reeds halverwege is om te worden en wat het worden kan en moet: eene der schoonste steden van België, dat een der schoonste landen van de gehele wereld is'.⁹⁷

⁹⁵ Gepubliceerd als P. Fredericq, 'Onze oude gebouwen te Gent', *Bulletijn van de MGOG*, 9 (1901), pp. 96-121. (citaat op p. 110). Over Fredericq's leven en werk, zie J. Tollebeek, *Fredericq en zonen. Een antropologie van de moderne geschiedwetenschap*, Amsterdam, 2008.

⁹⁶ Fredericq, 'Onze oude gebouwen', p. 120.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 121.

A. Origineel niet voorhanden.

B. Rijksarchief Gent, Fonds Varia 3, nr. 243, document 35. Kopie (vermoedelijk) naar A, door Jacques de Gondebault, met titel 'Copie'. Op de rug (in negentiende-eeuwse hand): '1492, nouvelles fortifications de la ville de Gand'; door een andere (negentiende-eeuwse) hand: 'Très curieux'.

Pour ce que le roy⁹⁸ a nagaires entendu par les lettres que monseigneur le chancelier⁹⁹ et messires du conseil lui ont escriptes que ceulx de Gand sont fort pressez et ont grant nécessité de vivres et d'autres choses, et que monseigneur de Nassou¹⁰⁰ assure qu'ilz n'auront secours ne ayde des Francois, le plaisir du roy est se lesdits de Gand viennent a parlementer que l'on les recoive a mercy, moyennant les choses cy apres declairees.

Premiers, qu'ilz consentiront de rompre, abolyr et mettre au neant l'ecluse qui tient l'eaue en leur ville, laquelle ilz ont faite et fortifiee du temps du roy. Et que toutes les pierres qui sont et ont esté mises pour faire ladite ecluse et les deux grandes tours qui font ladite ecluse seront ostees du lieu ou elles sont et apportees en l'ostel du roy et de monseigneur audit lieu de Gand.

Que pour fortifier ledit hostel, le lieu que l'on dit le beghinaige sera rompu et compris avec icelle hostel pour le fortifier a l'encontre de la ville jusques a la petite riviere qui court en la rue de la porte de Bruges. Et comprendra l'on ladite porte de Bruges dedens ledit fort qui sera ung chasteau. Et seront abatuz tous les fors de la ville qui pourroient estre a l'encontre dudit chasteau.

Item, desdites pierres seront faictes une douve demy rons et tourelles, tout entour dudit chasteau au bort des fossez, a l'encontre de la ville et au dehors a l'encontre du gardin sans rompre icelle gardin, et pardedens le beghinaige jusques a la maison des lyons, et de ladite maison des lyons jusques a la porte de l'eaue et aux deux grosses nouvelles tours, de l'un et de l'autre costé de la riviere nommee le Mourewatre, en quoy seront comprises lesdits deux grosses nouvelles tours. Et derriere ledit hostel ou du temps passé il souloit avoir deux ponts de bois, l'on y fera deux pons de pierre. Et au bout de la dicque que l'on fera bonne et plus grande qu'elle n'est, au plain des champs, sera fait ung groz bollewerq gros et massiz devant la porte qui deffendra contre ceulx de la ville. Et tout entour seront faictes les douves et tours cy devant declairees.

Sera aussi fait ung chasteau a Saint Bavon qui se prendra a une tour, qui est au bout dudit Saint Bavon, sur la riviere de l'Escault. Assavoir en yssant hors [dudit Saint Bavon, *doorstreept*] de Gand, a la main droite et en y entrant en la main gauche. Que ladite tour sera fortifiee et au bout d'icelle sera fait ung pont de pierre sur ladite riviere de l'Escault. Et a l'autre costé de ladite riviere sera fait ung

⁹⁸ Maximiliaan van Oostenrijk (1459-1519), die hier als (Rooms-)koning wordt omschreven.

⁹⁹ Jean Carondelet (1428-1501), zie G. Coquibus, *Jean Carondelet (1428-1501), agent diplomatique de Charles le Téméraire, président de son parlement de Malines, chancelier de Bourgogne*, Parijs, 1938.

¹⁰⁰ Engelbert van Nassau (1451-1504), in 1492 stadhouder van de Nederlanden, zie P. De Win, 'Nassau (Engelbert van)', *Nationaal Biografisch Woordenboek*, dl. 15, Brussel, 1995, klm. 537-546.

groz bolwerc de pierre qui gardera ledit pont. Et sur le petit pont par lequel l'on va en la grande ville, au plus pres des murailles de l'abbaye, sera faicte une tour et ung pont levis a l'encontre de ladite ville. Item, et au dehors dudit chasteau de Saint-Bavon sera fait ung pont dedens les fossez de la ville, et par dehors ung fort bollewerc de pierre.

Que le roy veult et ordonne a mondit seigneur le chancelier et mesdits seigneurs du conseil ou cas que lesdits de Gand viennent a appointment que l'on ne se arreste avec eulx a aucune somme de deniers, ne a leurs privileges dedens ladite ville, mais seulement a faire lesdits chasteaulx et fortificacions a leurs despens, car le roy n'est deliberé leur consentir aucun appointment quand lesdits chasteaulx ne se facent. Et se ilz sont de ce contens, il veult que mesdits seigneurs facent incontinent et a extreme diligence commancer iceulx chasteaulx et fortificacions aux despens desdits de Gand, et y facent ouvrer tous les jours deux ou trois mil hommes tant de la ville que du quartier. Et moyennant ce, le roy sera content que l'on leur baille terme de paier les deniers qu'ilz doivent par la paix de Tours¹⁰¹.

Ainsi signé per regem. Ainsi ordonné par le roy en sa ville de Ulme¹⁰² le XXe jour de juing l'an IIII^{xx} XII. [Getekend] De Gondebault.¹⁰³

¹⁰¹ De Vrede van Montils-lès-Tours werd op 30 oktober 1489 tussen de Franse koning Karel VIII en Maximiliaan van Oostenrijk gesloten in het gelijknamige kasteel van de Franse koningen in het huidige Franse departement van de Indre-et-Loire (zie hoger).

¹⁰² Ulm, Baden-Württemberg, Duitsland.

¹⁰³ Jacques de Gondebault (?-ca. 1510), in 1492 secretaris van Maximiliaan (Kerckhoffs-De Hey, *De Grote Raad*, pp. 76-77).